

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**AMERİKAN MİSYONER TEŞKİLATI'NIN
TÜRKİYE'DE EĞİTİM FAALİYETLERİ
(1908-1924)**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:

Özge CAN

İSTANBUL, 2017

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**AMERİKAN MİSYONER TEŞKİLATI'NIN
TÜRKİYE'DE EĞİTİM FAALİYETLERİ
(1908-1924)**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:

Özge CAN

Öğrenci No:

150702003

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul, 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Amerikan Misyoner Teşkilatı’nın Türkiye’de Eğitim Faaliyetleri (1908-1924)’’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 11/07/2017

Özge CAN

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

12/07/2017

Enstitümüz *Tarih* Anabilim Dalı *Tarih* Programı Yüksek lisans öğrencilerinden 150702003 numaralı *Özge CAN*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Amerikan Misyoner Teşkilatı'nın Türkiye'de Eğitim Faaliyetleri (1908-1924)*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 13.06.2017 tarih ve 2017/23 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (65) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red-~~ ~~veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya TÜRKMEN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR
(Mimar Sinan Üniversitesi)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ
(Beykent Üniversitesi)

Adı Soyadı : Özge CAN
Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Türkmen
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2017
Alanı : Tarih
Anahtar Kelimeler : Misyoner, ABD Misyonerleri, Amerikan Misyonerleri,
Misyoner Okulları

ÖZ

AMERİKAN MİSYONER TEŞKİLATI'NIN TÜRKİYE'DE EĞİTİM FAALİYETLERİ (1908-1924)

19. yüzyılda dinî propaganda adı altında misyonerlik faaliyetleri yürütülmüş ve misyonerler Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmaya başlamışlardır. Bunlardan hiç kuşkusuz en önemli teşkilat, 1810 tarihinde Boston'da kurulan Amerikan Board Teşkilatı'dır. Açtıkları okullar sayesinde öğrencilere ve dolaylı olarak ise onların velilerine ulaşmayı başarmış ve kısa sürede etkisini göstermiştir.

Azınlıklar üzerinde etkili olan misyonerler, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile daha da rahat bir ortam bulmuşlardır. Özellikle II. Meşrutiyet'in yarattığı aşırı özgürlük ortamı, Osmanlı coğrafyasında misyonerlerin kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan daha çok yararlanıp yeni yeni okullar açtıkları bir dönem olmuştur. Bu dönemde Robert Koleji, Bulgar Devleti'nin kurulmasında oldukça etkili bir kurum olurken, Ermeniler'in yaşadığı bölgelerde kurulan diğer Amerikan Misyoner Okulları da Ermeni Sorunu'nun daha da karmaşık bir hal almasına ve Osmanlı Devleti'ni bir açmaza sürüklenmesinde etkili olmuştur. Mütareke Döneminden Cumhuriyete geçiş sürecinde de varlıklarını sürdüren misyoner okulları, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulüyle birlikte denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

Name and Surname : Özge Can
Supervisor : Assist. Prof. Dr. Zekeriya Türkmen
Degree and Date : Master, 2017
Major : History
Key Words : Missionary, USA Missionaries, American Missionaries,
Missionary Schools

ABSTRACT

EDUCATION ACTIVITIES OF AMERICAN MISSIONARY ORGANIZATION IN TURKEY (1908-1924)

In the 19th century, missionary activities were carried out under the name of religious propaganda and the missionaries began to spread rapidly in the Ottoman geography. The most important of these is the American Board of Directors, which was established in Boston in 1810. The schools they have opened have enabled them to reach the students and their parents, and it has been effective in a short time.

Missionaries acting on minorities have found the rescript of Gülhane and edict of reform with a more relaxed atmosphere. Especially, the atmosphere of extreme freedom created by the Second Constitutionalist period, was a time when the missionaries in the Ottoman landscape took advantage of the privileges provided by the capitulations and opened new schools. In this period, Robert College became a very influential institution in the establishment of the Bulgarian State. Other American missionary schools established in the region where the Armenians lived led to the growth of the Armenian Question. Missionary schools continued their presence in the transition period from the armistice to the republic. Missionary schools have been tried to be taken under supervision together with the adoption of the law on unification of education.

ÖNSÖZ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin her bakımdan büyük sıkıntı ve bunalımlar içinde bulunduğu bir dönemi içinde barındırır. Tanzimat Fermanı ve daha sonra ilan edilen Islahat Fermanı'yla Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlere geniş haklar verilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yoğun olarak faaliyete geçen misyoner teşkilatları açtıkları eğitim kurumlarıyla, gayrimüslim vatandaşlar üzerinde etkili olmuşlar ve geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Misyoner okullarında eğitim gören Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde zararlı faaliyetlerde baş göstermeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti gerekli önlemi almak istediye de yetersiz kalmıştır. II. Meşrutiyet döneminde sayıları gittikçe artan bu okullar, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile denetim altına alınmıştır.

Bu konuyu seçme amacımız; geçmişimizde yer alan bu olayın gelişimini ortaya koyarak, bizden sonrakilere ışık tutmaktır. Bu gayeyle günümüz meselelerinin de aydınlanmasını sağlamaktır. İkinci sebebimiz ise, hâlâ tartışma konusu olan Ermeni Meselesinde, ABD'nin rolü ve faaliyetleri hakkında bilgi vererek konunun bir de bu açıdan değerlendirilmesini ve biraz daha açıklık kazanmasını sağlamaktır

Bu çalışmada gerek tez konumu seçme, gerekse bilgilerinden faydalanma konusunda kıymetli hocam, Prof. Dr. Mehmet SARAY ve çalışmalarında bana yol gösterme hususunda, benden desteğini esirgemeyen danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Zekeriya TÜRKMEN'e teşekkür ederim. Yine çalışmalarım boyunca maddî ve manevî desteğini benden esirgemeyip, bana gerekli desteği veren değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Özge CAN

İstanbul 2017.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

ÖNSÖZ iii

KISALTMALAR vii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE AMERİKAN MİSYONERLERİ

1. AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI 7

2. AMERİKAN MİSYONERLERİ VE OSMANLI DEVLETİ 9

2.1. Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ne Gelişi 9

2.2. Osmanlı Devleti'nin Amerikan Misyonerlerine Karşı Tutumu 11

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI COĞRFYASINDAKİ AMERİKAN EĞİTİM

KURUMLARI 14

3.1. Robert Koleji 16

3.2. İstanbul Amerikan Kız Koleji 19

3.3. İzmir Uluslararası Kolej (International College Smyrna) 20

3.4. Tarsus Amerikan Koleji (Saint Paul Enstitüsü) 21

3.5. Merkezî Türkiye Koleji 22

3.6. Merzifon Amerikan Koleji (Anadolu Koleji) 24

3.7. Talas Amerikan Koleji 25

3.8. Fırat Koleji 25

3.9. Merkezî Türkiye Kız Koleji 26

İKİNCİ BÖLÜM

1900'LERİN BAŞINDA TÜRKİYE'DE AMERİKAN OKULLARININ GENEL DURUMU VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

1. AMERİKAN OKULLARININ GENEL DURUMU 27

1.1. 1900-1908 Döneminde Türkiye'de Amerikan Misyoner Okullarının Genel
Durumu 29

2. TÜRKİYE’DE EĞİTİM FAALİYETLERİ (1908-1924)	30
2.1. II. Meşrutiyet Dönemine Uzanan Süreçte Eğitim Faaliyetleri	30
2.2. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Amerikan Misyonerlerinin Durumu	32
2.3. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Yabancı Okulların Durumu	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİ VE ERMENİ SORUNU

1. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ERMENİLERLE MÜNÂSEBETLERİ	37
1.1. Amerikan-Ermeni İlişkileri	37
1.2. Osmanlı Coğrafyasından ABD’ye Ermeni Göçü	40
1.3. Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Ayaklanmalarındaki Rollerini	42
2. ERMENİ MESELESİ’NİN ULUSLARARASI BOYUTA TAŞINMASINDA AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ETKİSİ	43
2.1. Ermeni Yurdu Oluşturma Çabaları ve Amerikan Misyonerleri	43
2.2. II. Meşrutiyetten Mütareke Dönemine Geçişte Amerikan Misyonerleri ve Ermeniler	45
2.3. Mütareke Döneminde Ermeni Meselesi, ABD ve Amerikan Misyonerleri	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI’NDAN TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNUNA AMERİKAN MİSYONERLERİ

1. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI’NDA MİSYONER OKULLARI VE AZINLIKLARIN DURUMU	49
1.1. Lozan Barış Antlaşması’nda Misyoner Okullarının Statüsü	49
1.2. Lozan Barış Antlaşması’nda Azınlıkların Durumu	52
2. CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRAKİ DÖNEMDE TÜRKİYE’DE MİSYONER OKULLARININ DURUMU	54
2.1. Tevhid-i Tedrisat Kanununa Göre Misyoner Okullarının Statüsü	54
2.2. Türkiye’de Yabancı Okulların Maarif Vekâletine Bağlanması Konusu	56
SONUÇ	58
KAYNAKÇA	60

EKLER	72
Ek-1: Robert Koleji	72
Ek-2: Antep Amerikan Koleji	73
Ek-3: Talas Amerikan Koleji.....	74
Ek-4 : Harput Amerikan Koleji	75

KISALTMALAR

A.DVN.NMH:	Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kısmı Belgeleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
BFMPC	: Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CTAD	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH.TMIK.M.	: Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât
Ed.	: Editör
ERUIFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
HR.SYS	: Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBARD	: Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
TBB	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve başkası, Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı

Y.A.RES. : Yıldız Sadâret Resmî Mâruzat Evrakı
Y.PRK.BŞK. : Yıldız Parakende Evrakı, Mâbeyn Başkitâbeti
Y.PRK.MK. : Yıldız Parakende Evrakı, Müfettişlik ve Komiserlik Tahrirâtı
Y.PRK.PT. : Yıldız Parakende Evrakı, Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzâtı
y.y. : Yüzyıl
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Misyon, “göndermek” anlamında kullanılmakta ve Latince *mittere* kökünden gelmektedir. Tamamlamak için verilen görev anlamındadır. Dinî açıdan bakıldığında ise, bir dindara, görevini yerine getirmesi için verilen ilahî buyruk anlamına gelmektedir. Misyon kelimesi yaygın olarak, bir dini geniş kitlelere ulaştırmak için yapılan dinî propagandadır. Misyon kelimesi başka bir ifade ile, belirli bir vazife ile görevlendirilen din adamlarından oluşan teşkilat anlamına gelmektedir¹. Özet olarak, özel bir vazife ile yetkili kılınarak yabancı coğrafyalara gönderilmeye misyon denildiği anlaşılr².

Hristiyan inancında misyoner ifadesi, herhangi bir Hristiyan cemaat tarafından Hristiyan dinini yaymak amacı ile yetiştirilen ve Hristiyan olmayan toplumlarda yetkilendirilen birey veya topluluk anlamına gelmektedir. Bu kişilerin oluşturduğu faaliyetlere, misyonerlik ismi verilir³. Kısaca, Hristiyan dinini yaymak için çalışan insanlara misyoner, bu çerçevede gerçekleştirdikleri faaliyetlere misyonerlik denilebilir⁴.

Misyoner, casus kavramının kaynağını teşkil etmektedir. Misyoner, din adamı olmaktan ziyade, görevlendirildiği yerin siyasî, idarî, tarihi ve kültürel özelliklerini yeterli düzeyde bilen kişidir. Görev yerleri ile ilgili tespitleri, bağlı olduğu devlete bildirirler⁵. Siyasî güç ve ticarî ilişkiler misyonerliğin kuvvetli silahlarından⁶.

Misyonerler, gittikleri ülkelerin durumlarını, sosyal ve ekonomik yapılarını çok iyi bir şekilde bilmektedirler. Çünkü misyonerler faaliyette bulunacağı ortamın ve yerin durumunu bilerek, ona göre hareket etmişlerdir⁷.

¹ Ömer Faruk Harman, “Genel Olarak Misyonerlik”, Harman, Ö.F. (Ed.), *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 25-26.

² Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika*, Arba Yayınları, İstanbul, 1989, s. 14.

³ Serdar Ay, *Misyonerlik ve Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 9.

⁴ Ayten Sezer Arıç, *Dünden Bugüne İstanbul’daki Misyonerlik Faaliyetleri*, CTAD, Yıl: 8, S. 15, Bahar 2012, s. 106.

⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti*, Türkler Ansiklopedisi, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 189.

⁶ Remzi Kılıç, *Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri*, Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 19, Bahar 2006, s. 328.

⁷ Müjdat Öztürk, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37.

Uygur Kocabaşoğlu'nun tespitlerine göre; *‘‘Misyonerliğin temeli dindir. Misyonerliğin öncelikli faaliyet alanları, okul, matbaa, kitap, hastane v.b. modern (secular) kurumlardır. Bu saptama, kişisel özveri, beceri ve çalışkanlıkları dillere destan olan misyonerleri küçümsemek anlamı taşımaz; olsa olsa misyoner faaliyetlerini sağlık bir perspektife oturtur. Kısaca misyonerlik uhrevî görünüşüne rağmen bir hayli dünyevî bir faaliyettir’’*⁸.

Misyonerler ilk iş olarak hedef yerini tanımışlardır. Bu amaçla, misyon yerini analiz ederek, durumu, iklimi, coğrafyası, sosyo-kültürel yapısı, bölgede yaşayan toplumların etnik yapısını; nüfusça azınlık mı çoğunluk mu olduklarını da tespit ederek bilgi sahibi olmuşlardır. Misyon yeri belirlendikten sonra, sürdürecekları faaliyetler için bazı araçlardan yararlanmışlardır. Bunlar genellikle eğitim, sağlık, yayın, dinî çalışmalar ve yardım kuruluşlarıdır⁹.

Misyonerler, kişiler veya toplumlarla diyaloga büyük önem vermişler; bunu en başta gelen araçlardan biri olarak her zaman kullanmışlardır. Karşılarındaki insanlarla samimi ilişkiler kurarak, arkadaşlık ortamı oluşturmuşlar ve insanlarca hoş, sempatik karşılanmaya büyük önem vermişler, her daim böyle görünmeye gayret etmişlerdir. Bunun yanı sıra sosyal faaliyetler de misyonerler açısından önemli yer tutmaktadır. Arkadaşlık bağları kurmanın yanında çocuk ve gençlik kulüpleri oluşturarak genç kitleleri etkilemeye çalışmışlardır. Kreş ve anaokulu gibi kurumlar kurarak çocuklarla yakından ilgilenmişlerdir. Çocuklar dışında yaşlılarla da özel olarak ilgilenmişlerdir. Yaşlıların yaşadığı evleri ziyaret etmişler, sağlık problemleriyle ilgilenmişlerdir¹⁰.

Adnan Mahiroğulları, misyonerlik konusunda yaptığı değerlendirmede; Misyonerlerin, 19. yüzyıldan sonra Anadolu'ya geldiklerini, geldikten sonra ise hedeflerini siyasî boyuta taşıdıklarını ve İngiltere, Rusya, Fransa, Amerika gibi

⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 15-16.

⁹ Ebru Güher, *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 202.

¹⁰ Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 30, İSAM Yayınları, İstanbul, 2005, s. 194.

Ülkelerin, dağılmakta olan Osmanlı Devleti ile ilgili planlar yaptıklarını ve bunun neticesinde Osmanlı Devleti'ne misyonerler gönderdiklerini belirtmiřtir¹¹.

Misyonerlik konusundaki çalışmalarıyla tanınan Ayten Sezer ise, misyonerlerin basın-yayın yoluyla etkili olduklarını ve amaçlarına ulaşmak için okulları araç olarak kullandıklarını belirtmiřtir¹².

Hıristiyanlığın ilk ortaya çıkışından bu yana gündemde olan misyonerliğin çeşitli araç ve yöntemlerle dünya üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Misyonerlik her ne kadar dinî boyutta düşünülse de zamanla bu durumu siyasallaşmış, amaca ulaşmak için de her türlü araç mübah görülmüş; bundan dolayı da faaliyetinde bulunduğu ülke ve toplumlar üzerinde büyük zararlaraya yol açmıştır. Misyonerler, bilhassa eğitim kurumları (kurs, okul v.b.) vasıtasıyla düşüncelerini ve öğretilerini diğer insanlara yaymaya çalışarak kendilerine taraf toplamaya çalışmışlardır. Eğitim kurumları dışında, sağlık kuruluşları, basın-yayın organları ve diğer kitle iletişim araçlarına başvurarak birçok kişiye ulaşmayı hedeflemişlerdir. Yaşlısından çocuğuna kadar her kitleye seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bunları yaparken de daima onların içinden biriymiş gibi görüntü sergileyip, onlar gibi davranarak, sempatik görünmeye çalışmışlardır.

XIX. yüzyılda büyük bir zlmenin eşiğine sürüklenen Osmanlı Devleti, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve özellikle de Islahat Fermanının ilanından sonra misyonerlik faaliyetlerine açık bir ülke haline gelmiş; pek çok ülkenin misyoner teşkilatları verilen imtiyaz fermanları sayesinde açıktan faaliyetlerini yrtmştir.

“Amerikan Misyoner Teşkilatı'nın Türkiye'de Eğitim Faaliyetleri” ismiyle hazırlanan yüksek lisans tezinde, Amerika'ya gitme imkânı bulunmadığından arşivlerimizde ve kütüphanelerimizde mevcut olan belgeler ve eserlerden yararlanılmıştır.

¹¹ Adnan Mahiroğulları, *Anadolu'da Misyonerlik ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri: Sivas Vilayeti rneği*, Yeni Türkiye, Yıl: 20, S. 61, Ermeni Meselesi zel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1444.

¹² Ayten Sezer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve ğretim Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 16, zel Sayı, Ekim 1999, s. 170.

Çalışmamızda ana kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Sadâret Divan-ı Hümâyûn belgeleri, Dâhiliye Nezâreti belgeleri ve Yıldız Parakende Evrakından istifade edilmiştir.

Prof. Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU'nun “Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika” adlı eseri de ana kaynak vazifesindedir. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Amerikan misyoner örgütünün (ABCFM) arşivinden faydalanan Kocabaşoğlu, konuyu tam anlamıyla özetlemiş ve açıklamıştır.

Prof. Dr. Mithat AYDIN'ın “Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri” adlı kitabı, çalışmamızda sıkça yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Aydın, Hristiyanlığın Doğuşu ve Yayılması ile konuya başlamış ve Amerikan Misyonerleri hakkında çok geniş bilgilere yer vermiştir. Çok eski zamanlardan günümüze değin konuyu taşıyarak, bizlere gerekli bilgileri sunmuştur. Aydın'ın “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi” adlı makalesi XV. Türk Tarih Kongresi'nde sunularak bizlere de ışık tutmuştur.

Editörlüğünü Prof. Dr. Ömer HARMAN'ın yaptığı “Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri” adlı çalışma da yararlandığımız kaynaklar arasındadır. 2004 tarihinde Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen “Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri” konulu tartışmalı ilmî toplantıda tebliğler sunulmuş ve bu tebliğler müzakereciler tarafından değerlendirilmiş, toplantı sırasındaki tartışmalar da dahil olmak üzere bu ilmî toplantıda ortaya çıkan fikrî üretim neticeleri bu eserde bir araya getirilmiştir.

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN'ın “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri” adlı çalışmada Amerikan kültürel ve sosyal müesseselerinden bahsedilmiş olup geniş bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Şişman'ın da eserinden yararlanmış bulunmaktayız.

Yakın Çağ Tarihi alanıyla ilgilenen Yrd. Doç. Dr. Özgür YILDIZ'ın “Anadolu’da Amerikan Misyonerleri” adlı kitabı, Amerikan Board Teşkilatı ve Amerikan okulları hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak

hazırlanan kitaptan biz de çalışmamızda yararlanmış bulunmaktayız. Yıldız'ın diğer bir eseri olan “Anadolu’da Amerikan Okulları” kitabı da çalışmalarımızda yararlandığımız başka bir kaynaktır. Yıldız'ın Tarih Okulu Dergisi’nde yayınlanan “Amerika’nın Ermeniler Üzerindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri” adlı makalesi de Amerikan belgeleri ışığında, Amerikalıların Ermeniler üzerinde yapmış oldukları din, eğitim ve yardım çalışmaları özetle anlatılmaya çalışılmıştır.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayına sunulan “Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I, “Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II” adlı 2 cilt halindeki kitapta belgelerin transkripsiyonlarına yer verilmiştir. Bu eser çalışmalarımıza ışık tutmuştur.

Gazeteci, yazar olan Necdet SEVİNÇ’in “Osmanlı’dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri” adlı kitabı Fransız, Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin Osmanlı ve Türkiye coğrafyasındaki çalışmalarını konu almış ve yabancı okullar ile Ermeniler’e de değinerek çalışmamızda bize yardımcı olmuştur.

Prof. Dr. Mehmet SARAY’ın “Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri” adlı kitabı da Ermeni Meselesinde ABD’nin rolü ve ABD’nin Ermeni politikası hakkında verdiği bilgiler ile çalışmamıza yardımcı olan diğer bir kaynaktır. Saray’ın “Atatürk’ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu” adlı eseri, Ermeni Sorununu ve gerçekleri ortaya koyması bakımından da önemli bir çalışmadır.

Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU’nun “Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri” adlı eseri de önemli kaynaklarımız arasındadır.

Dr. Rifat UÇAROL’un “Siyasi Tarih (1789-2012)” adlı kitabında çok geniş bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu - ABD İlişkilerini bu kitabın verdiği bilgiler sayesinde anlamak ve aktarmak mümkündür.

Prof. Dr. Oral SANDER’in “Türk - Amerikan İlişkileri”, Prof. Dr. Nasuh USLU’nun “Çatlak İttifak (1947’den Günümüze Türk - Amerikan İlişkileri)”, Prof. Dr. Çağrı ERHAN’ın “Türk - Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri”, Yrd. Doç.

Dr. Nurdan ŞAFAK'ın “Osmanlı - Amerikan İlişkileri” adlı eserleri Türk - Amerikan ilişkileri konusunda bizlere ışık tutan önemli eserlerdir.

Prof. Dr. Seçil AKGÜN'ün “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesi'ndeki Rolü” ve “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları” adlı çalışmaları da konuyu anlamamızda bizlere yardımcı olan kaynaklardandır.

Çalışmamız boyunca yararlandığımız çeşitli yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, kitaplar, makaleler, arşiv belgeleri ve konuşma metinleri dipnotlarda ve kaynakçada izah edilmiştir. Kelime anlamları için de çeşitli ansiklopedilerden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda objektiflik açısından önemli olan kaynakların kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü, “*19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerleri*” adlı başlık altında anlatılmış olup, Amerikan Board Teşkilatı'nın tarihinden ve Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ne gelmesinden bahsedilmiş, ardından Osmanlı coğrafyasında Amerikan misyonerleri tarafından açılan okullar izah edilmiştir. Çalışmanın “*1900'lerin Başında Türkiye'de Amerikan Okullarının Genel Durumu ve Eğitim Faaliyetleri*” adlı ikinci bölümünde ise, II. Meşrutiyet döneminde Amerikan misyonerlerinin ve Amerikan okullarının durumu anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde “*Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Ermeni Sorunu*” başlığı altında, Ermeni Sorununa değinilmiş, bu süreçte Amerikan misyonerlerinin Ermenilerle ilişkileri ve Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın “*Lozan Barış Antlaşması'ndan Tevhid-i Tedrisat Kanununa Amerikan Misyonerleri*” başlıklı son bölümü ise, misyonerlerin etkisiz hale gelmeye başladığı Lozan Barış Antlaşması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE AMERİKAN MİSYONERLERİ

1. AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI¹³

Amerika Birleşik Devletleri, dünya siyasetine katıldığı tarihten beri Osmanlı Devleti'ne yakın davranmaya ve ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Anadolu topraklarının kaynak bakımından zengin olması ve açık pazar konumunda olması Amerika'yı cezbetmiş ve kendine çekmiştir. ABD'nin Monroe Doktrini¹⁴ politikasından sonra Osmanlı'ya göz dikmiş olması da kendisi ile çeliştiğini göstermektedir. ABD, ilk olarak tüccarlar ile başlattığı ilişkiyi Protestan misyonerliği ile daha ileri boyutlara taşımaya çalışmıştır¹⁵.

Amerika'da 1810 yılında “Büyük Uyanış” olarak açıklanan Protestanlık hareketinden sonra Congregational, Presbyterian ve Reformed Church adındaki Protestan cemaatler, American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı kuruluş etrafında örgütlenmişlerdir. Bu kuruluşun amacı ise, Amerikalı misyonerleri, dünyada Protestanlığı yaymak üzere yönlendirmektir¹⁶.

Uygur Kocabaşoğlu, American Board teşkilatı ile ilgili tespitlerinde; “*ABCFM, Protestan misyoner örgütlerinin en eskisi ve de en önemlilerinden birisidir. American Board, 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyılda İngiltere ve Amerika'nın doğusunda filizlenen Püritan akımının*¹⁷ temsilcileri tarafından 1810'da Boston'da

¹³ American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı Amerikan misyoner örgütünden, ABCFM ve American Board olarak bahsedilecektir.

¹⁴ 1823'te Başkan James Monroe'nin ilan ettiği Monroe Doktrini, Eski Dünya olarak adlandırılan Avrupa ile Yeni Dünya olan Amerika'nın kalın çizgilerle birbirinden ayrılmasına dayanır. Monroe Doktrini'nin altında yatan felsefeye göre, çalkantıyı temsil eden Avrupa kıtası Amerika kıtasından uzak tutulmalıydı. Bkz; Gültekin Sümer, *Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü*, Uluslararası İlişkiler, C. 5, S. 19, Güz 2008, s. 123.

¹⁵ Yahya Bağçeci, *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri*, Turkish Studies, C. 3, S. 4, Yaz 2008, s. 172.

¹⁶ Ümit Akca, *Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği*, Sosyoloji Konferansları Dergisi, S. 53, 2016, s. 279.

¹⁷ Püritanizm; Kök itibarıyla, saflık, temizlik, masumluk ve nezaket anlamına gelen İngilizce purity kelimesinden türemiştir. Kelimenin anlamı, çok sofu, tutucu, her türlü yeniliğe karşı kaderci Hristiyan'dır. Püritenliğin terim anlamı ise, Hristiyanlıkta XVI. yüzyılda İngiliz Protestanlığını, Roma Katolik form ve törenlerinin bütün Katolik kalıntılarından temizlemek suretiyle saflaştırmak amacını

kurulmuştur. ABCFM, 1868 yılında ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinden yalnızca bir tanesidir fakat bu örgütlerin topluca yaptığı harcamanın neredeyse yarısını yapabilmektedir''¹⁸ ifadeleriyle ABCFM'nin güçlü bir örgüt olduğunu tespit etmiştir.

ABCFM'nin kuruluşundan 1836'ya kadar geçen dönem içinde, Osmanlı Devleti'ne 41 misyoner ve misyoner yardımcısı yollanmıştır. Misyon çalışmalarına hızı bir şekilde yayılmasıyla bu sayıda artış yaşanmıştır. 1836-1844 yılları arasında, 54 yeni misyoner ve misyoner yardımcısı değişik bölgelere yerleşmişlerdir. 1861'de ülkedeki misyonerlerin sayısı 125'ti¹⁹.

Board Teşkilatı Anadolu'da misyonlar kurmuştur. Bu misyonlar; Batı Türkiye Misionu, Doğu Türkiye Misionu ve Merkezî Türkiye Misionudur. Batı Türkiye Misionu, Anadolu'nun büyük kısmını kapsamaktadır. 1860 yılında bu misionun istasyonları; İstanbul, İzmir, Tokat, Kayseri, Bursa, Sivas, Yozgat, Bahçecik ve Edirne idi. Batı Türkiye Misionu geniş bir alana yayılmaktadır. Merkez İstanbul olmuştur. Uygur Kocabaşoğlu'nun tespitine göre, Doğu Türkiye Misionunda, Board bugünkü Doğu Anadolu Bölgesi'nin tümü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmını kapsamaktadır. İstasyonlar; Erzurum, Harput, Mardin, Van ve Bitlis'tir. Merkez Harput'tur. Doğu Türkiye Misionunda Amerikalı misyonerler ilkokullar açmışlardır. Bu üç misionun arasında en fazla ilkokula sahip mision, Doğu Türkiye Misionudur. Merkezi Türkiye Misionunun istasyonları ise, Antakya, Adana, Antep, Maraş, Urfa, Halep ve Tarsus'tur. Merkez ise, Antep'tir. Merkezi Türkiye Misionunda ana hedef, Ermeniler idi. Bu misyonda, yüksek okul derecesinde kadar varan eğitim-öğretim çalışmaları yapılmıştır. Özellikle Tarsus istasyonunda, “Lider yetiştirme” ve “Protestanlaştırma” çalışmaları etkili olmuştur²⁰. 1871'de Avrupa Türkiyesi Misionu

taşıyan, aşırı İngiliz Protestanların oluşturduğu bir dini harekettir. Bkz, Hüseyin Erdem, *Hristiyanlıkta Kongregasyonalist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , 2009, s. 17.

¹⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 16.

¹⁹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 194.

²⁰ Özgür Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 27-28.

adıylı imparatorluğun Avrupa topraklarına, esas itibariyle Bulgaristan'a yönelik faaliyetlerde bulunacak bir misyon kurulmuştur²¹.

ABCFM'li misyoner Everett P. Wheeler; Türkiye'de Hristiyanlar için okul, ve hastahane açtıklarını, ilaç götürdüklerini, eğitimi kurduklarını söylemiştir. Türkler onları istemese bile, Türkiye'nin sahibinin Türkler olmadığını dile getirmiştir.²² Açıkça görüyoruz ki Amerikalı misyonerler Türkiye'ye karşı ılımlı değillerdir.

Amerika Birleşik Devletleri adına Amerikan Board Teşkilatı misyonerlik faaliyetlerini yürütmekteydi. Bu teşkilat, sadece Osmanlı Devleti üzerinde faaliyetlerde bulunmuyordu. Aynı zamanda dünyanın birçok yerinde Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetleri düzenleniyordu. Hristiyan olmayan, hatta Prostestan olmayan Hristiyanlar üzerinde de etkili olmaya çalışıyorlardı²³.

Sonuç olarak, bir ülkenin geleceğini belirlemede eğitim kurumlarının rolü oldukça büyüktür. Bu nedenle eğitim, misyon çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Genç kuşaklara erişmek için eğitim, bir araç olarak kullanılmıştır. Hedeflerine ulaşmak isteyen misyonerler, cemaat kiliselerini kurmaya ve halkı kendi etrafında toplamaya çalışmıştır. Bu amaçla onlar açtıkları okullar vasıtasıyla Türkiye'de de oldukça etkili bir politika takip etmişlerdir²⁴.

2. AMERİKAN MİSYONERLERİ VE OSMANLI DEVLETİ

2.1. Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ne Gelişi

Osmanlı-Amerikan münasebetleri, 1797 yılında Amerikan ticaret gemilerinin İzmir Limanı'na gelmesiyle başlamıştır²⁵. Amerika, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini başlatmak ve geliştirmek istemiştir. Osmanlı Devleti, Amerika ile “*Seyrisefain ve*

²¹ Haluk Çağlayaner, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, Türkiye Aile Hekimliği Dergisi, C. 13, S. 2, 2009, s. 104.

²² Öztürk, a.g.e., s. 129.

²³ Gülbadi Alan - Gökhan Bolat, *The American Board And The Ottoman Women's Education*, History Studies, C. 3, Özel Sayı, 2011, s. 106.

²⁴ Serdar Sakin, *Missionary Schools And Activities in Turkey During The Turkish National Struggle*, Turkish Studies, Karadeniz Araştırmaları, S. 27, Güz 2010, s. 60.

²⁵ Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 94.

İcrayı Ticarete Dair” bir “*Muahede-i Humayun*” imzalamıştır. 7 Mayıs 1830’da imzalanan bu antlaşma Osmanlı Devleti ve ABD arasındaki ilk antlaşmadır²⁶.

1830 Antlaşması’nın zamanın ihtiyaçlarına karşılık veremez duruma gelmesi üzerine, iki devlet arasında Sultan Abdülaziz’in fermanıyla ticarî ilişkilerde yeni bir döneme geçilmiş, Amerikalı tüccarlar da en çok müsaadeye mazhar yabancı tüccarlardan sayılmıştır. 1862’de verilen bu imtiyaz²⁷, diğer taraftan misyonerlik konusunda Türkiye’de faaliyette bulunanların daha geniş alanlara yayılmasına da zemin hazırlamıştır. Buna göre, 1830 Antlaşması’nın ilk maddesi olan “*en çok müsaadeye sahip devlet*” ilkesi yine olduğu gibi bırakılmıştır. İhraç gümrüğü resmi, %1’e indirilmiş, ithal gümrüğü resmi ise, aynı kalmıştır. Fakat Osmanlı Devleti, gümrük resimlerini yeniden düzenlemek istediği için, 1884 yılında bu antlaşmayı yürürlükten kaldırmıştır. Neticede, 1830 Antlaşması’na dönmüştür. Bu arada da Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerleri faaliyete geçmiştir²⁸.

XIX. yüzyılda misyonerlik çalışmaları ile tanınan ülkeler, İngiltere ve Amerika’dır. İngiltere, yalnızca ekonomik anlamda faaliyetlerde bulunmamış, misyonerler vasıtasıyla dinsel emperyalizmin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Amerika ise, sömürgecilik yarışına askerî kuvvetleri ile değil, tüccarları ve misyonerleri ile katılmıştır. Amerika’da misyonerlik alanında faaliyette bulunabilmek için açılan kurumların fazlalığı oldukça dikkat çekicidir²⁹.

Osmanlı Devleti’ne gelen ilk Protestan misyoner, Mısır’a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society’e bağlı bir papazdır. Bu papaz, 1815 yılında Mısır’a gönderilmiştir. Daha sonra, 1820 yılında Pliny Fisk ve Levi Parsons İzmir’e gelmiştir. Pliny Fisk ve Levi Parsons, American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı Amerikan misyoner örgütünün elemanlarıdır³⁰. Daha sonra bu iki işi Suriye Misyonu’nun kurucuları olmuşlardır³¹.

²⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 1.

²⁷ BOA, A.DVN.NHM, Ds: 13, Gömlek Nr: 15, 15 Zilkade 1278.

²⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s. 194-195.

²⁹ Dilşen İnce Erdoğan, *Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 14-15.

³⁰ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 16.

³¹ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 63.

American Board teşkilatına bağlı misyonerlerin, Osmanlı toprakları içindeki öncelikli faaliyetleri, azınlıkları tanımak olmuştur. Misyonerlerin hangi azınlıklar üzerine çalışmalar yapacağı tespit edilmiştir. Türkçe ders kitapları basarak, azınlıklar üzerinde çalışmalara başlamışlardır³².

Esas amaçları Hristiyan olmayanlara Hristiyanlığı anlatmak olan Amerikalı misyonerler, ilk önce Müslüman ve Yahudiler üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Fakat bunların din değiştirmeye uygun olmadıklarını anlayınca, Anadolu’da Ermeni, Süryani, Keldani ve Nasturi gibi topluluklara, Batı Anadolu ve Balkanlarda ise, Rum, Bulgar ve Sırlara yönelmişlerdir. Özellikle Ermeniler’in dağınık bir biçimde yaşamaları ve zayıf örgütlenmeleri, Gregoryen Kilisesi’nin katı uygulamaları altında ezilmeleri, Protestanlığa kaymalarında etkili olmuştur. American Board’ın kurucularından C. Young, Osmanlı Devleti’nde nüfuz elde etmek için Ermenilerin açık bir kapı olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple misyonerler, Ermeniler üzerinde yoğunlaşmışlardır³³.

Misyonerliğin yayılmasının iki yolu vardır. Bunlardan birincisi, eğitim; ikincisi ise, sağlık hizmetleridir. Eğitim kurumları ile toplumun temeli olan çocuklara ulaşılmıştır. Sağlık hizmetleri ise, özellikle Doğu’da her kesime hitap edebilen bir araç olmuştur. Sağlık personeli olan ilk Amerikalı misyonerler, 1831’de gelmeye başlamıştır. 1835’te Dr. Ishabel Grant, tüm misyon merkezlerini gerekli ve yeterli tıbbî donanıma sahip olmakla zorunlu kılmıştır. Bu sebeple sağlık hizmetleri de misyonerlik açısından önemli yere sahiptir³⁴.

2.2. Osmanlı Devleti’nin Amerikan Misyonerlerine Karşı Tutumu

Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimler, millet olarak kabul edilmiştir. Gayrimüslim halka, millet statüsü verilmesi Fatih zamanında gerçekleştirilmiştir. Millet kavramı zamanla milliyetçilik kavramlarının etkisiyle etnik

³² Mustafa Erdem, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, Harman, Ö.F. (Ed.), *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 261.

³³ Şafak, a.g.e., s. 63.

³⁴ Şafak, a.g.e., s. 67.

anlam kazandığından dolayı, Osmanlı topraklarındaki cemaatler millî topluluklar halini almış ve bir lider tarafından yönetilmiştir. Millet liderleri, padişah ile tebaa arasında resmî bir rol üstlenmiştir. Millet başı, cemaatin dini lideri dışında, hukukî temsilcisi de sayılmıştır. Halk, millet liderleri aracılığıyla devlet ile ilişkilerini sürdürmüştür. Misyonerler bu ilişkiyi iyi bir şekilde analiz edip, Osmanlı ile olan ilişkilerinde bu aracı kurumları harekete geçirmişlerdir³⁵.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, Osmanlı halkının kanun önünde eşit olduğunu ve halkın can, mal ve namus dokunulmazlığının devletin güvencesi altında olduğunu açıkça ifade ediyordu. Fakat Batılı Devletler, Osmanlı tebaası Müslümanları ile gayrimüslimleri arasında farklılıkların ve ayrılıkların bulunduğunu öne sürerek Gülhane Hatt-ı Hümayûnu yeterli bulmamışlardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nden reformlar yapılmasını istemişlerdir³⁶. 18 Şubat 1856 tarihinde ise Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Görüldüğü gibi, Tanzimat Fermanı bütün tebaanın, Islahat Fermanı ise gayrimüslimlerin durumlarını iyileştirmek amacıyla ilan edilmiştir. Diğer taraftan Paris Antlaşması'nın 9. maddesinde ferdandan bahsedilmesi dış müdahaleye zemin hazırlamıştır³⁷.

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara verdikleri ayrıcalıkları, misyonerler yakından takip etmişlerdir. 1839'da Tanzimat Fermanı ile verilen dinî imtiyazlar sayesinde, Amerikalı misyonerler çalışmalarını geniş bir sahada ve rahatlıkla yapmaktaydılar. Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin sosyal hakları artırılmıştır. Tanzimat Fermanı'nı İstanbul misyoneri William Godell de oldukça yararlı bulmuş, önemli bir dinî özgürlük kazandıklarını dile getirmiştir. Bu tanınan haklar misyonerler tarafından, Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmıştır³⁸.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile gayrimüslim cemaate verdiği ayrıcalıklar, Osmanlı Devleti'ne çok pahalıya mâl olmuştur. Bu fermanların verdiği özgürlükleri fırsat bilen Amerikalı misyonerler, faaliyetlerini üst boyuta taşımışlardır.

³⁵ Yıldız, a.g.e., s. 30-31.

³⁶ Ufuk Gülsoy, *Islahat Fermanı*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. 19, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999, s. 185.

³⁷ Ali Akyıldız, *Tanzimat*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. 40, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 6.

³⁸ Yıldız, a.g.e., s. 31.

1869'dan itibaren Osmanlı Devleti, yabancı okulları ve Amerikan misyoner okullarını yakından izlemeye başlamıştır. 1870'li yıllar, misyonerler açısından yeni bir dönemin başlangıcıydı. Çünkü Batı'nın Osmanlı'ya karşı tutumu değişmiştir. Osmanlı Devleti artık Batı'nın hasta adamı idi. Osmanlı mirasının paylaşımı konusunda fikirler ortaya çıkmıştı, imparatorluk dağılacaktı. Batı'nın bu tutumu Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim kurumları denetlendi. 129. madde cemaat ve yabancı okulları hedefliyordu. Bu madde, söz konusu okulların ders kitaplarının ve öğretmenlerinin diplomalarının Maarif Nezaretince onaylanmasını, okutulacak derslerin ise Nezaretin onayını alması gerekiyordu. Bu tutumun karşısında, Amerikalı misyonerler faaliyetlerine set çekildiğini düşünerek seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu maddenin işlerlik kazanması için 1886'da Maarif Nezareti bünyesinde Mekatib-i Ecnebiye ve Gayri Müslime Müfettişliği'nin kurulması gerekli görüldü. (Maarif Salnâmesi) Osmanlı Devleti'nin sokakta vaazı yasaklaması, 1857'de yayınlanan Matbaalar Nizamnamesi'nin matbaalara ruhsat alma zorunluluğu getirmesi, tüm süreli yayınların ve kitapların Encümen-i Teftiş ve Muayene'den geçirilmesi, tabibin mesleğini icra edebilmesi için diplomasını Tıbbiye-i Şahane'ye onaylatması, misyonerler tarafından hoş bir şekilde karşılanmamıştır³⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Amerikan okulu 1824 tarihinde Beyrut'ta açılmıştır. Bu okul, yüksekokul derecesinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunuyordu. Tabii ilimler ve tıp alanında öğretim yapıyordu. 1824'ten 1886'ya kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan okullarının sayısı 400'e yaklaştı. Bu okullar genellikle, 1830 ve 1840'larda kurulmuş ve ruhsatsız bir şekilde faaliyette bulunuyorlardı. 1869'da Osmanlı Devleti, Maarif Nizamnamesini yayınladı. Bunun 129. maddesi gereğince, yabancı okullar ruhsatsız çalışmayacaktı. Buna rağmen çoğu okul, 1880 ve 1890 yıllarında ruhsat almaya başlamışlardır. Devletin ise bu konuda ciddi bir muamelesiyle karşı karşıya gelmemişlerdir⁴⁰.

³⁹ Çağlayaner, a.g.m., s. 106.

⁴⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler*, Amme İdaresi Dergisi, S. 14/3, 1981, s. 88-89.

1847 yılında, Suriye vilâyetinde Maarif Nizamnamesine dayanılarak, ruhsatsız çalıştıkları maksadıyla bazı Amerikan okulları kapatıldı. Ancak nizamnamenin çıkış tarihinden evvel kurulan okulların durumuna nizamnamede yer verilmediği için, Suriye, Beyrut ve Lübnan'daki okullar kapatılamamış hatta son zamanlara kadar ruhsatsız bir şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Maarif Nazırı Münif Paşa'nın 1886 tarihli tamimine göre; ruhsatsız çalışan okulların da başvurdıkları takdirde ruhsat alacaklarını bildirmesi üzerine sonraki yıllarda da ruhsatsız çalışmaları konuyla hiç ilgilenmemiş olmalarını göstermektedir⁴¹.

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI COĞRFYASINDAKİ AMERİKAN EĞİTİM KURUMLARI

İstanbul'da: İstanbul Robert Koleji, İstanbul Amerikan Kız Koleji

İzmir'de: İzmir Uluslararası Koleji (International College Smyrna)

Anadolu'da; Tarsus'ta: Tarsus Amerikan Koleji (Tarsus Saint Paul Enstitüsü)

Antep'te: Merkezi Türkiye Koleji

Amasya'da: Merzifon Amerikan Koleji (Anadolu Koleji)

Kayseri'de: Talas Amerikan Koleji

Harput'ta: Harput Amerikan Koleji (Fırat Koleji)⁴²

Kolejler dışında Amerikalı misyonerler Osmanlı coğrafyalarında pek çok okul açmıştır.

İstanbul'da, Üsküdar Amerikan Koleji (Kız Lisesi), Kumkapı Misyoner Okulu, Bible House, Gedikpaşa Amerikan Okulu

Adana'da, Yatılı Kız Okulu, Sıbyan Okulu

⁴¹ Ortaylı, a.g.m., s. 89.

⁴² Özgür Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 21-102.

Mersin’de, Mersin Erkek Okulu

Kozan’da, Sis (Kozan) Kız Okulu, Haçın Kız Okulu, Haçın Erkek Okulu, Sanayi Okulu

İzmir’de, Amerikan Erkek Lisesi, Amerikan Kız Lisesi, Erkek İlkokulu, Kız İlkokulu

Ödemiş’te, kız ve erkek öğrenciler için 1 ilkokul

Manisa’da, kız ve erkekler için karma ilkokul

Saruhan’da Akhisar Kazası’nda, kız ve erkek öğrenciler için karma bir Amerikan ilkokulu

Antep’te, Osmanlı Merkez Mektebi adıyla ünlü Amerikan İdadi Mektebi, Yatılı Amerikan Kız Okulu, *Hâbik, İbn-i Eyyüb ve Kayacık mahallelerinde*, üç Amerikan İlkokulu

Maraş’ta, Ruhban Okulu, Amerikan İlkokulu

Urfa’da, bir okul

Antakya’da, Ligon Oluk köyünde Dört Ayak mahallesinde okul, Hacı Hibli köyünde cemiyet adına 3 Eylül 1902’de ruhsatnâme verilen okul, Muhsin mahallesinde ruhsatsız bir Protestan okulu, Belen (Beylân)’de İlkokul, Batyas İlkokulu,

Kilis’te, Amerikan İlkokulu, Ciryeye Amerikan İlkokulu, Kessâb Amerikan Kız Okulu

Erzurum’da, Yatılı Amerikan Kız Okulu, Yatılı Amerikan Erkek Okulu

Bursa’da, Yatılı Amerikan Kız Okulu

Van’da, Amerikan Erkek Okulu, Amerikan Kız Okulları

Konya’da, Burdur Amerikan Okulu

Trabzon'da, Karma Amerikan Okulu

*Harput'ta, Amerikan Kız Lisesi, Amerikan İlkokulu (Sıbyan Mektebi),
Amerikan Ruhban Okulu*

Ankara'da, Talas Amerikan Çocuk Yuvası, Talas Amerikan Yatılı Kız Okulu

İzmid'de, İdadi Mektebi

Amasya'da, Merzifon Amerikan Kız Lisesi, Sanayi Okulu, Ruhban Okulu

*Sivas'ta, Gürün Amerikan Okulu, Sivas Amerikan Kız Okulu, Amerikan Erkek
Okulu, Divriği Amerikan Kız Lisesi*

Tokad'da, bir Amerikan Okulu, Zile'deki Amerikan okulu

Bitlis'te, Yatılı Amerikan Kız Okulu, Tuğ(Tuh)'da Karma İlkokul

*Muş'ta, Amerikan Erkek Okulu, Amerikan Kız Okulu, 2 adet Kız-Erkek
Karma Amerikan ilkokulu*

Mardin'de, Mardin Amerikan Erkek Okulu, Mardin Amerikan Kız Okulu⁴³

3.1. Robert Koleji

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak faaliyete geçen ve varlığını bugün de sürdüren okullardan biri Robert Koleji (Robert College)'dir. Bu kolej aynı zamanda, ABD'nin sınırları dışarısında kurulan ilk Amerikan okulu olmuştur. Robert Koleji'nin bir başka özelliği, öğretmenlerinin öğrencisinden fazla olmasıdır. Öğretimin başladığı 1863 tarihinde, öğretmen kadrosu beş, öğrencisi ise dört kişidir⁴⁴.

⁴³ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 36-72.

⁴⁴ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 179.

Cyrus Hamlin, Amerikan Board'ın elemanıyken New England tipi bir kolej kurma düşüncesi ortaya atılmıştır. New York'lu Christopher, R. Robert ile rastlantı sonucu tanışmış ve 1859'da Hamlin, okul için arsa bakmaya başlamıştır. Yirmi üç yere baktıktan sonra, yirmi dördüncü yeri satın almıştır. Bu yer ise Kuruçeşme'de bulunmaktadır. Hamlin, tapuyla birlikte ferman da almıştır. 1860 Mayıs ayında ise Hamlin, Amerikan Board'dan ayrılmıştır⁴⁵.

ABCFM'in Dış İlişkiler Sekreteri Rufus Anderson, okulu kitaba (İncil'e) bağımlı kılan politikaları savunuyordu. Anderson'a göre okulun görevi, İncil'in okunmasını öğretmektir. Misyoner okullarının işi, eğitim değildi. Bu politika gereği Hamlin ve Anderson arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. Hamlin, Bebek'te Çelebi Yorgaki'nin evinde açtığı okulda Anderson'un politikasından bağımsız hareket etmiş, kendi politikasını ve yöntemini uygulamıştır⁴⁶.

Hamlin, misyonerliğin en iyi şekilde eğitim politikasıyla gerçekleşeceğine inanıyordu. ABCFM ile Hamlin arasındaki görüş ayrılıkları 1854 yılında iyice arttı. Hamlin, İngilizce yerine ana dillerde eğitim verilmesine karşı çıktı. Cyrus Hamlin, Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri, meslektaşları olan misyonerlerden daha iyi değerlendirmiştir. ABCFM'nin üst düzey yetkilisi 1910'da Cyrus Hamlin hakkında şunları yazmıştır: *‘‘Türkiye’de örneğin, şimdiye kadar yerli papaz ve vaizlerce yapılmış en iyi işler, Dr. Hamlin tarafından Bebek İlahiyat Okulu’nda sınıı alışkanlık ve beceri kazandırılmış kişilerce gerçekleştirilmiştir. Onun bir araya getirdiği gençlere, çalışmalarıyla ilgili bazı yararlı meslekler öğretilmiştir’’*⁴⁷.

Anlaşılabacağı üzere, Hamlin'in uyguladığı eğitim politikalarıyla oldukça başarılı olduğu ABCFM tarafından da tespit edilmiştir. Cyrus Hamlin, Amerikan Board'dan ayrıldıktan sonra kolej çalışmalarına ağırlık vermiştir. Robert, maddi desteği sağlayacaktı ve Amerika'da bu okul için bağış toplanacaktı. Fakat Amerika'da iç savaş çıktı ve bağış kesintiye uğradı. Osmanlı Devleti'nde saltanat değişmiş, Sultan Abdülaziz tahta çıkmıştır. Yeni dönemin önemli isimlerinden Mehmet Emin Âli Paşa'nın köşkü bu arsaya bakmaktaydı. Türkler, Hamlin'e buraya okul açıp, Âli

⁴⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis*, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 99.

⁴⁶ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 80-81.

⁴⁷ Kocabaşoğlu, *Cyrus Hamlin...*, s. 93.

Paşa'yı kızdırmaması konusunda uyarıda bulundular. Bu sırada Hamlin'in beğendiği, fakat elde edemediği yer, uygun fiyatla kendisine sunulur. Bu yer okulun şimdi bulunduğu yerdir. Ahmet Vefik Efendi bu yeri hayli kabarık olan borçlarından dolayı satmaya karar verir. Sefir Efendi, sefaret görevi sırasında edindiği borçlarını arsayı satarak kapatmak ister. Arsa satın alınmış bile olsa inşaat izni çıkmamıştır. Hamlin, on yıl süre boyunca Osmanlı makamlarına başvurur, Âli ve Fuat Paşaların kapılarını aşındıracaktır. Anlaşıldığı gibi okul kurmak için izin çıktığı halde, inşaat izni alamamıştır. Hamlin, okulu her şartta açmaya kara vermiştir. Daha önceleri Bebek Seminary'e ev sahipliği yapan Çelebi Yorgaki'nin konağı boş vaziyettedir. Gerekli harcamalar yapılarak konak yeni koleje uygun bir hale gelmiştir. Sıra okula isim bulmaya gelir. Robert Kolej önerisi kabul edilir. Böylece Robert Koleji 1863 tarihinde Çelebi Yorgaki'nin konağında 4 öğrenci ve 7 profesör ile eğitime başlar. İkinci yılın sonunda öğrenci sayısı 30-35 kadardır. Bu öğrenciler yabancı uyrukludurlar. 5. yılın başında okulun kapasitesi yer darlığı nedeniyle 72 ile sınırlanmış, birçok öğrencinin başvurusu geri çekilmiştir. Bu durum Hamlin'in canını sıkır. Nihayet, Hamlin yıllar süren ısrarcılığıyla istediğini elde eder. Âli Paşa, Hamlin'in istediği vakit kolej inşaatına başlaması, ferman-ı hümayunun kendisine verilmesine karar verir. Binanın temeli 4 Temmuz 1869'da atılır. 1871 Mayıs ayında yeni binaya taşınmıştır. Cyrus Hamlin, 1873 Ekim'de İngiltere ve ABD'ye Robert Kolej için bağış toplamaya gider. Amerika'da rahatsızlanır. İyileştikten sonra yeniden bağış toplamaya devam eder. Mr. Roberts, maddi destekte bulunur. New York'a giderek Robert'i ziyaret eder. Hamlin bu ziyaret ile ilgili şunları söylemiştir: *Biraz sohbetten sonra ona dedim ki; "Mr. Robert, sanırım benim artık İstanbul'a dönme zamanım geldi."* Hemen cevap vermedi. Beni yandaki odaya davet etti. Tavrı pek tuhaftı... Kısa ama ıstırap verici bir suskunluktan sonra; *"Dr. Hamlin, sizin İstanbul'a dönmemenizin en doğrusu olacağına karar verilmiştir."* dedi⁴⁸.

Okulun ilk müdürü Dr. Cyrus Hamlin'den sonra bu göreve, Hamlin'in damadı George Washburn getirilmiştir. Washburn zamanında okulda ilk, orta, lise ve yükseköğretim kurumları açılmıştır⁴⁹. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-

⁴⁸ Kocabaşoğlu, *Cyrus Hamlin...*, s. 93-102.

⁴⁹ Mustafa Serhan Yücel, *Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 112.

Amerikan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiş; Türkiye yönünü tamamen Batı'ya çevirdikten sonra, 1945-1971 dönemleri Amerikan okullarının altın çağı olarak tanımlanmıştır⁵⁰.

Kolejin dili İngilizce olmasına rağmen, 15 civarı dil öğretimi yapılmıştır. 1912 yılında kolej isim değişikliğine uğrayarak, Robert Akademisi adını almıştır. 4 yıllık lise eğitimi ise, Türk okullarındaki gibi 3 yıl olarak değiştirilmiştir. Kolejde mühendislik okulu, iş idaresi okulu, fen okulu, yabancı dil okulu bölümleri açılmıştır⁵¹. 1930'da kolejın öğretim düzeyi lise olarak belirlenmiştir⁵².

Verdiği eğitim sayesinde Robert Koleji, Avrupa'da Amerika'yı temsil eden bir kurum olarak bilinmektedir⁵³. Okul, Tevhid-i Tedrisat Kanunun çıkarılmasından sonra da varlığını sürdürmeye devam etmiştir. MEB'in müfredatına göre hareket etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Okulda farklı uluslardan birçok öğrenci öğrenim görmüştür⁵⁴.

3.2. İstanbul Amerikan Kız Koleji

İstanbul Amerikan Kız Koleji'nin kuruluş sebebi, İstanbul'da Hristiyanlığın etki alanını artırmaktır. Okul kurulduğu tarih itibari ile Amerikan Board ile birlikte hareket etmiştir. Kolej, Kadın Board Teşkilatı tarafından kurulmuştur⁵⁵.

Boston'da faaliyet gösteren Kadınlar Misyon Kurulu'nun ilk başkanı Bayan Albert Bowker, İstanbul'da kız okulu kurmayı düşünmüştür. Bu kolejın temelleri 1867 yılına dayanır. İstanbul'daki Misyon Yatılı Kız Okulu 1862'de kapatılınca, onun yerine kızlara yükseköğretim vermek sebebiyle 1871 yılında Gedikpaşa'da ev okulu

⁵⁰ Yücel, a.g.e., s. 115.

⁵¹ Baykal Biçer, *Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Sosyo-Kültürel Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. 2010, s. 31.

⁵² 1958'de Bakanlar Kurulu kararıyla "Robert Koleji Yüksekokulu" kurulmasına izin verilmiştir. 1971'de kolejın yerleşkesi Boğaziçi Üniversitesi çalışmalarının sürmesi nedeniyle hükümet tarafından devralınmıştır. Bugün lise düzeyinde bir ortaöğretim kurumudur. Kolej, İstanbul Amerikan Kız Koleji ile birleşmiş ve İstanbul Özel Amerikan Robert Lisesi adını almıştır. Karma, gündüzlü, yatılı, orta ve lise kurumudur. Bkz; Biçer, a.g.e., s. 31.

⁵³ Fatma Acun - Evrim Şencan Gürtunca, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Robert Kolejde Eğitim*, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 31, S. 1, 2016, s. 4.

⁵⁴ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 23-24.

⁵⁵ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 25-26.

olarak eğitime başlar⁵⁶. Sebebi; bu semtte Ermeni cemaatinin fazlaca olmasıdır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin kurallarına göre Protestan okullarının açılacağı yerde Protestan nüfusun bulunması gerekliydi. Okul açılış amacı ise, yalnızca civardaki Ermeni kızları için değil, şehrin tüm kızları için Hristiyan inançlarının merkezi haline getirmektir⁵⁷.

1873 yılında kolej Üsküdar'a taşınır, 1876 Ocak ayında da Üsküdar'da yapılan yeni binasına taşınır⁵⁸. 1932'de ise okul, Robert Koleji ile birleştirilmiştir⁵⁹.

3.3. İzmir Uluslararası Kolej (International College Smyrna)

İzmir, Amerikan misyoner faaliyetleri bakımından en eski geçmişe sahiptir. Osmanlı coğrafyasındaki ilk Amerikan misyoner matbaası İzmir'de kurulmuştu⁶⁰. İzmir'de ileri dereceli eğitim faaliyetleri 1880 yılından sonra oldukça hareketlenmiştir. 1878 yılında Dr. Marcellus Bowen tarafında yatılı bir kız okulu açılmıştır. 1880 yılında ise bir erkek lisesi ve yine aynı tarihte bir kız lisesi açılmıştır. Eğitim alanında daha ileri noktalara gelinmesiyle İzmir Uluslararası Kolej'in temelleri atılmıştır⁶¹. İzmir'de misyonerlik çalışmalarının etkinliğinin artırılması için bu okul çok önemliydi. İzmir'de özellikle Rumlar ağırlıkta olarak yaşamaktaydılar. Rum erkeklere eğitim verecek iyi bir okulun açılması için çalışmalara başlanmıştır. 1891 yılında Rev. Alexander MacLachlan, kolej'in sorumluluğunu üstlenmiş ABCFM misyoneri olarak okul müdürlüğüne başlamıştır⁶².

⁵⁶ Biçer, a.g.e., s. 44-45.

⁵⁷ Teyfur Erdoğan, "Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Kısa Tarihi", Kurşun, Z. - Bilgili, A.E. - Kahraman, K. - Güngör, C. (Ed.), *Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler*, İstanbul, 2004, s. 303.

⁵⁸ Biçer, a.g.e., s. 45.

⁵⁹ Ercan Kaçmaz, *Osmanlı Türkiye'sinde Misyoner Faaliyetleri: Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji'nin Ortaya Çıkışı*, Turkish Studies, C. 9, S. 7, 2014, s. 392.

⁶⁰ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 205.

⁶¹ İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesinde Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

⁶² Cenk Demir, *Amerikan Board'ın İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

1893 yılında ABCFM misyoneri James P. McNaughton, Boston'daki genel merkezine başvurarak, bu lisenin geliştirilmesini önermiştir. Okulun sözleşmesi 1903'te Massachusetts Eyaleti Senatosu tarafından onaylanmıştır⁶³. Okul kolej seviyesine yükseltilerek, adı Uluslararası Kolej olarak değiştirilmiştir. 1903 tarihinde kuruluş sözleşmesi alınmıştır⁶⁴. Sözleşmede amacı, erkek çocuklara ve gençlere, Hristiyanlık ilkelerine dayalı, sanat ve bilimler eğitimi vermek olarak belirlenmiştir. Okulda 4 hazırlık bölümü, 4 yüksek bölüm bulunmaktadır. Eğitim süresi 8 yıldır⁶⁵.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra okulda 275 öğrenci öğrenim görmekteydi. New Yorklu Bayan John Kennedy, okula 25.000 dolarlık bağış yapmıştır. Bu bağış ile yeni bir binaya taşınmışlardır. Okul, 31 Mart 1934 yılında hükümetin bu okullarda sıkı denetim yapması üzerine kapatılmıştır⁶⁶.

3.4. Tarsus Amerikan Koleji (Saint Paul Enstitüsü)

Aziz Pavlos'un (St. Paul) doğduğu rivayet olan Tarsus'ta kolej türünden bir Amerikan okulunu açma isteği, 1885 yılında Kudüs'e hacı olmak için giden New Yorklu Albay Eliot Shepard tarafından ortaya atılmıştır. Shepard'ın bu düşüncesi ABCFM yerine diğer bir misyoner örgütü BFMPC⁶⁷ tarafından desteklenmiştir⁶⁸. Eliot Shepard'ın çalışmaları neticesinde öncelikli olarak St. Paul Cemiyeti adında bir cemiyet kurulmuştur. 1887 yılında okulun kuruluş sözleşmesi, New York Eyaleti Senatosu tarafından onaylanmıştır⁶⁹.

Okulun resmî kayıtlardaki ismi St. Paul Enstitüsü'dür. Thomas Davidson Christie 1893 yılından 1920 yılına kadar okulda müdürlük yapmıştır. Bu yıllarda

⁶³ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 205.

⁶⁴ Biçer, a.g.e., s. 116.

⁶⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 205.

⁶⁶ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 84.

⁶⁷ Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church; Presbiteryen Kilisesine ait misyoner örgüt.

⁶⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 201.

⁶⁹ İbrahim Halil Aytar, *Modernleşme Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus ve Mersin'deki Azınlık Okulları*, Tarihîn Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 13, Nisan 2015, s. 227.

okulda hazırlık ve kolej bölümleri bulunmaktaydı. Okul Osmanlı Maarif Nezareti tarafından da tanınmış idi⁷⁰.

Tarsus Fransız kuvvetlerince işgal edilince, kampüsteki Hristiyan ayinlerine Türk çocuklarının da katıldığı gerekçesiyle okul 1924'te Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kapatılmıştır. 1925'te St. Paul adını American School olarak değiştirerek yeniden açılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik görüşünü benimsemiştir⁷¹. Okul günümüzde de faaliyet göstermektedir.⁷²

3.5. Merkezî Türkiye Koleji

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan üçüncü yüksekokul, Merkezi Türkiye Koleji (Central Turkey College) idi. Antep ve çevresinde faaliyetlerine yoğunlaştıran Amerikalı misyonerlerin çabası ile oluşan Protestan cemaat, iki kilise tarafından örgütlenmiştir. Bu cemaat ve çevredeki diğer Hristiyanlar Antep'te bir yüksekokul açmak istiyordu. Kilikya Ermeni Protestan Birliği, toplantı yapmış ve bu toplantıda Antep'te yüksekokul açılmasını uygun görmüştür. Bu açılacak yüksekokul konusunda 1870 yılında ABCFM'e başvurmuştur. İngiltere ve ABD'de bağış toplanmaya başlanmıştır. 1874 yılında, Massachusetts Eyaleti'nden okulun kuruluş onayı alınmıştır. Merkezi Türkiye Koleji, 1876 yılında küçük bir binada eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. 15 Ocak 1878'de Osmanlı Devleti, okulu idadiye seviyesinde tanımıştır⁷³. Merkezi Türkiye Koleji'nin yıllık raporlarında, kolejin en büyük sorumluluğunun ve amacının, öğrencileri güçlü bir Hristiyan karakterine ulaştırmak olduğu vurgulanmaktadır⁷⁴.

⁷⁰ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 199.

⁷¹ Şişman, a.g.e., s. 44.

⁷² Süleyman Büyükkarcı, *Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 9, 2001, s. 40.

⁷³ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 180-181.

⁷⁴ Baykal Biçer, *Türkiye'de Protestan Eğitim Dizgesi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Aralık 2016, s. 53.

Merkezi Türkiye Koleji, Anadolu’da bir ilke imza atmış ve Anadolu’da diğer misyoner okullarında bulunmayan tıp bölümü açmıştır. Kolejin yüksek kısmında tıp, eczacılık, dişçilik, edebiyat, ekonomi ve matbaacılık eğitimleri verilmekteydi⁷⁵.

Okulda eğitim gören öğrenciler Antep, Maraş, Urfa, Gürün, Haçin, Kilis, Diyarbakır, Sivas, Siverek, Hatay, Harput, Arapkir, Çermik, Adana’dan toplanmış Ermeni öğrenciler idi⁷⁶. 1879 eğitim-öğretim yılının başlarında okulda öğrenim gören öğrenci sayısı 80 idi. 1888-1889 yıllarında ise okulda 84 öğrenci bulunuyordu. Kolejin, 15. Kuruluş yıldönümünün kutlandığı 1891 tarihinde, 94 öğrenci eğitim görüyordu. 1893 yılında okuldan mezun olan öğrencilerin sayısı 110 idi⁷⁷.

Kolejin resmi dili Türkçe olsa da yoğun bir şekilde Ermenice ve İngilizce de öğretilmekteydi. Ayrıca Merkezi Türkiye Koleji, Protestan ilkelerine bağlı Hristiyan koleji olduğunu hep vurgulamıştır⁷⁸.

Bu okulun tercih edilme sebebi, mezunlarına iş olanakları tanınması ve İngilizce eğitiminin iyi olmasından dolayıdır⁷⁹. Merkezi Türkiye Koleji, farklı din ve mezhepten öğrenciye açıktı. Okulun eğitim dili Türkçe’dir. Başlangıçta okulda üç bölüm bulunuyordu. Bu bölümler; Hazırlık Bölümü, Bilimler Bölümü, Tıp Bölümü idi. Okulun malî durumu 1880’den sonra gittikçe bozulmaya başlamıştır. 1896 yılında Tıp Bölümü’nün son sınıfı Halep’e taşınmıştır. 1888-1889 ders yılı sonunda kapatılmıştır. XX. yüzyılda Merkezi Türkiye Koleji karanlık olaylarla yıpranmıştır. İsmet Bey (İnönü) 1920 yılında Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: “*Antep civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır... Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur.*”⁸⁰

⁷⁵ Rahmi Doğanay, *Amerikalıların Antep Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme*, History Studies, C. 1, S. 1, 2009, s. 28.

⁷⁶ Bülent Çukurova, *Antep’te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, Kasım 2007, s. 617.

⁷⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 182-183.

⁷⁸ Faruk Taşkın, *Antep’te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji*, History Studies, C. 4, S. 4, 2012, s. 424.

⁷⁹ Yıldız, *Anadolu’da Amerikan Okulları*, s. 87-88.

⁸⁰ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 184-188.

Amerikalılar bu okula oldukça fazla önem vermişlerdir. Bu okulun bânisi Trowbridge'nin adı bugün Boston'da bir caddenin adına verilmiş ve yaşatılmaya çalışılmıştır⁸¹.

Kolejin I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecindeki durumu oldukça tartışılmıştır. Ermeniler'in Antep'ten Suriye'ye göç etmesi de koleji yeni arayışlara itmiş, 40 yıl süre boyunca bölgede eğitim veren Merkezi Türkiye Koleji, Halep'e taşınmıştır⁸².

3.6. Merzifon Amerikan Koleji (Anadolu Koleji)

Merzifon'da Ermeni nüfusunun fazla olması, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, Samsun limanına yakınlığı yer altı ve yer üstü zenginlikleri nedeniyle Amerikan Board misyonerlerinin yeni merkezi olmuştur. 1880 yılında, Merzifon'da ABCFM misyonerlerince kolej açılma fikri ortaya atılmış, 1881'de kolejin çekirdeğini oluşturacak lise açılmıştır. Bu lise, 1886 yılında kolej düzeyine çıkarılmıştır. Kolejin sözleşmesi, Massachusetts Eyaleti tarafından 1899'da tanınmıştır. Bâb-ı Âli ise bu koleji, 1899 yılında tanımıştır. Kolej altı yıllık bir eğitime sahipti. İki yılı hazırlık sınıfıydı. Anadolu Koleji'nin önemli özelliği ise, eğitim dilinin İngilizce olmasıdır⁸³.

Kolej, kendi hazırlık bölümü mezunları dışında, civar bölgelerdeki liselerden mezun olan öğrencileri kabul etmektedir. Başlangıçta Protestanlara yönelik tasarlanan kolej daha sonra farklı dinlere mensup öğrencileri de kendine çekmeyi başarmıştır. Merzifon Amerikan Koleji'nde Ermeni ve Rum öğrenciler çoğunlukta idi⁸⁴.

Merzifon Amerikan Misyoner Mektebine, Amerikan sefaretinin talebi üzerine bazı ruhsatlar verildiği fakat bunların başına buyruk hareket edeceği anlamına

⁸¹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 89.

⁸² Faruk Taşkın, *Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 260.

⁸³ Dilşen İnce Erdoğan, *Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 4, S.11, 2005, s. 23-26.

⁸⁴ Nazan Maksudyan, *Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi*, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 134.

gelmediği ve Maarif Teşkilatı'nın bunları denetleyeceği 1893 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır⁸⁵.

Kolejin ilk açıldığı yıllarda Ermeniler koleji sahiplenerek Ermeni Okulu haline getirmeye çalışmışlar ancak kolejin, Amerikan Board Teşkilatı tarafından idare edilmesine karar verilmiştir. Mayıs 1916 tarihinde geçici bir süre kolej faaliyetlerini durdurmuştur. Ekim 1919 yılında tekrar eğitime devam etmiştir⁸⁶. Merzifon Amerikan Koleji, Bakanlar Kurulu Kararıyla 21 Mart 1921'de kapanmıştır. Böylece Anadolu Koleji'nin 35 yıllık eğitim-öğretim faaliyetleri sona erdi⁸⁷.

3.7. Talas Amerikan Koleji

Talas Amerikan Koleji, Amerikan misyoner örgütü ABCFM, tarafından Talas'ta önce kız, ardından erkek okulu olarak ilkokul/ortaokul düzeyinde kurulmuştur. Talas Amerikan Koleji'nin kuruluşu 1889 olarak kabul edilmektedir. Okul, Ermeni ve Rum çocuklara yönelik olarak kurulmuştur. Okul, Cumhuriyet Maarif sistemi dâhilinde İngilizce eğitim veren yatılı erkek okulu olarak 1927'de gerekli izni almıştır. 15 Ekim 1928'de 25 öğrenci ile eğitime başlamıştır⁸⁸. Talas Amerikan Okulu 1967'de kapatılmıştır.⁸⁹.

3.8. Fırat Koleji

Kolejin özgün adı Ermenistan Koleji (Armenia College) idi. Kolej kuruluş hazırlıklarına 1874 yılında başlamıştır. ABD'de okulun kurulması için gerekli maddi destek büyük ölçüde yaratılmıştı. Kuruluş sözleşmesi Massachusetts Eyaleti Senatosu tarafından 13 Mayıs 1875 tarihinde onaylanmıştı⁹⁰. Başlangıçta kolejin kuruluş amacı, Ermeni protestan din adamı yetiştirmek idi⁹¹.

⁸⁵ BOA, Y.A.RES., Ds: 66, Gömlek Nr: 6, 10 Muharrem 1311.

⁸⁶ Biçer, *Amerikan Kolejleri...*, s. 84-86.

⁸⁷ İnce Erdoğan, *Merzifon'da Amerikalı Misyonerler...*, s. 39.

⁸⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji*, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 105.

⁸⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 100.

⁹⁰ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 188-189.

⁹¹ Büyükkarcı, a.g.m., s. 14.

Kolej 1878 yılında Ermeni Koleji adıyla kurulmuş fakat Osmanlı Hükümeti buna itiraz etmiş, daha sonra 16 Şubat 1888 tarihinde, Fırat Nehri'nden dolayı Fırat Koleji olarak isimlendirilmiştir⁹². Diğer Amerikan okullarından farklı olarak kolejin öğretim dili Ermenice'dir. Kolejın amacı, tüm bölümlerde Hristiyan liderler yetiştirmek idi⁹³.

Fırat Koleji'nde eğitim dili Ermenice'dir. Ermenice dışında İngilizce ve Türkçe dersleri yer almaktadır⁹⁴. Fırat Koleji'nin yüksek bölümünden 148 erkek ve 125 kız öğrenci mezun olmuştur. Kolej, 6 papaz müdür tarafından yönetilmiştir. 1915 yılında Ermeniler'in ayaklanması sırasında kolej yakılmıştır. Okul müdürü Ernest Riggs, Ermeni olaylarındaki taşkınlıklarından dolayı sınır dışı edilmiştir⁹⁵.

3.9. Merkezî Türkiye Kız Koleji

Merkezi Türkiye kolejinin Antep'te kurulması uygun görülmüştür. Mekanın Antep olarak belirlenmesinden sonra, Maraş'ta kız koleji kurulması kararlaştırılmıştır. Kolej, 1882 yılında Kadın Misyoner Heyeti ve Protestanların maddi destekleri ile açılmıştır. Okulun öğrenim süresi, 6 yıl kadardır. Okuldan mezun olanların aldığı diplomaları, Osmanlı Maarif Nezareti de tanınmaktaydı. Mezun olan öğrenciler ülkenin çeşitli yerlerinde öğretmenlik de yapabilmekteydiler⁹⁶. Merkezî Türkiye Koleji'nde öğrenim gören öğrencilerin tamamı Ermeni idi. Okulun öğretmen kadrosu ise Amerikalılardan oluşmaktaydı. Öğretmen maaşları ve okul ihtiyaçları Amerikan Board Teşkilatı tarafından karşılanmaktaydı⁹⁷.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl kolejde öğrenci sayısı 140 idi. Merkezî Türkiye Kız Koleji de diğer misyoner okulları gibi tarihe karışmıştır⁹⁸.

⁹² Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 100.

⁹³ Biçer, *Amerikan Kolejleri...*, s. 69.

⁹⁴ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 126.

⁹⁵ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 101-102.

⁹⁶ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 199-200.

⁹⁷ Nejla Günay, *Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okullar*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXII, S. 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s. 405-406.

⁹⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 200.

İKİNCİ BÖLÜM

1900'LERİN BAŞINDA TÜRKİYE'DE AMERİKAN OKULLARININ GENEL DURUMU VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

1. AMERİKAN OKULLARININ GENEL DURUMU

Amerikan okulları, ABCFM tarafından desteklenmiştir. Amerikan Board, Anadolu'da eğitim faaliyetlerinde bulunmuş ve okullar vasıtasıyla kısa sürede geniş coğrafyalara yayılmıştır. Asıl amaçları, dinî faaliyet yani Hristiyanlığı yaymak olmasına rağmen, amaçlarının dışına çıkmışlar ve gittikleri yerlerde olumsuz sonuç doğurmuşlardır⁹⁹.

Amerikalı misyonerler faaliyetlerini kısa sürede devletin en uzak yerlerine kadar yaymışlardır. Özellikle devletin erişemediği ve ulaşamadığı yerleri seçerek bölge halkına olanaklar sunarak, onları etkilemeye çalışmışlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde oldukça yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır. Açtıkları okullar ile çocuklar ve dolayısıyla velilerle yakından ilgilenmişlerdir¹⁰⁰.

Amerikan misyoner okulları dört guruba ayrılmaktadır:

1. Anaokulları: 6-7 yaşındaki çocuklara eğitim vermektedir. Eğitim süresi 2 yıldır.
2. İlkokullar: Bu okulların eğitim süresi 3 yıldır.
3. Ortaokullar: Bu okulların eğitim süresi 3 yıldır.
4. Kolejler ve Yüksekokullar: Bu okulların eğitim süresi ise 4 yıldır. Bazı şubelerinde ilahiyat okulları açılmıştır¹⁰¹.

Uygur Kocabaşoğlu misyoner okullarını nitelik yönünden şu şekilde değerlendirmiştir: *“Amerikan misyoner okullarında, pozitivist ve liberalist bir eğitim veriyorlardı. Bu okullarda İngilizce, Türkçe ve Ermenice dil öğretimine önem*

⁹⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 14.

¹⁰⁰ Seçil Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları*, OTAM, S. 3, Ankara 1992, s. 3.

¹⁰¹ Güher, a.g.e., s. 228.

veriliyordu. Bölgenin sosyo-ekonomik özelliklerine ve yerli ahalinin beklentilerine uygun olarak, ihtiyaca dönük bir eğitim yeğleniyordu. Örneğin, İstanbul ve İzmir’de dil, kültür ve ticaret derslerine daha fazla ağırlık veriliyor, buna karşılık sözgelimi Merzifon’da iş eğitimi öne çıkarılıyordu. Amerikan misyonerlerinin kız çocukların eğitimi konusuna özen gösterdikleri ve bu alanda özellikle Anadolu’da öncülük yaptıkları inkâr edilemez. Bu okullar sayesinde Amerika, yaşanan tüm olumsuzluklara karşı ehven-i şer bir devlet imajını sürdürebilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda Amerikan mandasına talip olan insanların bu değerlendirmesinde Amerikan okullarının rolleri büyüktür’’¹⁰².

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan Board, takip ettikleri ders programları ve derslerde okuttukları kitaplarla öğrenciler üzerinde hürriyet fikirlerini aşılamiş, milli şuurlarını uyandırmıştır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler ise kendi mensubu olan topluluklarda bağımsızlık fikirlerini halk arasında yaymaya başlamıştır. Bulgaristan’ın kurucu devlet adamlarının Robert Koleji’nde eğitim görmesi bu konuyu desteklemektedir. Aynı şekilde Arap milliyetçiliğini yöneten idareciler Suriye Protestan Koleji’nde yetiştirilmiştir. Bu örnekler Ermeni ve Rumlar için de çoğaltılabilir¹⁰³.

Misyoner okullarının faaliyetlerini Osmanlı yöneticileri yakından takip ettikleri gibi, bunları zaman zaman teftiş ederek sıkı bir denetim altında tutmaya gayret ediyordu. Nitekim dönemin belgelerine bakıldığında, 1898 yılında Osmanlı Devleti, misyoner okullarına karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istediğine dair kayıtlara yer vermiştir¹⁰⁴. Yine buna benzer bir başka belgede misyonerlerin telkinleri sonucunda Müslüman ahaliden din değiştiren olup olmadığı sorulmakta, bahse konu okullarda ne kadar Müslüman öğrenci bulunduğu bildirilmesi ve açılan kurumların denetimi istenmektedir¹⁰⁵. 8 Şubat 1900 tarihli bir arşiv belgesinden edinilen bilgilere göre ise, misyoner okullarına Müslüman çocukların gitmelerinin engellenmesi hususunda bazı tedbirlerin alınması hususu dile getirilmiştir¹⁰⁶.

¹⁰² Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 222.

¹⁰³ Gülbadi Alan, *Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri*, İslâmî Araştırmalar, C. 20, S. 4, 2007, s. 472.

¹⁰⁴ BOA, Y.PRK.PT., Ds: 18, Gömlek Nr: 75, 11 Cemaziye’l-ahir 1316.

¹⁰⁵ BOA, Y.PRK.BŞK., Ds: 62, Gömlek Nr: 64, 25 Rabi’ul-evvel 1318.

¹⁰⁶ BOA, DH.MKT., Ds: 2302, Gömlek Nr: 99, 07 Şevval 1317.

Amerikalı misyonerler, Türkiye'ye geldiklerinde modern eğitim olmadığını belirtmişler ve Amerikan kolej ve okulları bu modern eğitimi sağlamakla birlikte bu eğitimin gerekliliğini vurgulamışlardır¹⁰⁷.

1.1. 1900-1908 Döneminde Türkiye'de Amerikan Misyoner Okullarının Genel Durumu

Amerikan Board eğitim kurumlarının amacı, okullar vasıtasıyla Protestan cemaati oluşturmak ve bunlar aracılığıyla Osmanlı ülkesindeki Amerikan çıkarlarını korumaktır. Bu amaca ulaşmak isteyen misyonerler eğitim çalışmalarını sistemli bir şekilde yürütmüşlerdir. Öncelikle çocukların okuma-yazma sonra da dört işlemi öğrenmesini sağlayan ilkokullar açmışlardır. Misyonerler Pazar okulları vasıtasıyla da yetişkinler ile ilgilenmişlerdir. Onlara okuma-yazma öğreterek çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Amerikalı misyonerlerin beklentileri, İncil'in okunması, anlaşılması ve bu yolla halkla ilişkilerin geliştirilmesidir. Amerikan Board misyonerlerinin eğitim politikasının ilk aşaması bu şekildedir. Bu temel eğitimin ardından, daha kaliteli eğitim verebilmek için ortaöğretim kurumları açılmıştır. Orta dereceli okullar, daha vasıflı gençlerin yetiştirilmesi için misyonerler açısından önemli bir yere sahiptir. Son aşamada misyonerler, eğitim seviyesini daha da ilerletmişler ve kolejler açmaya yönelmişlerdir. Bu kolejlerin amacı, gençlerin meslekî yönden uzmanlaşmalarını ve tecrübelerini arttırmalarını sağlamaktır. Bunlar genellikle büyük yerleşim yerlerinde faaliyette bulunan okullardır. Bu okulların etki alanları diğerlerine göre daha büyüktür. Buradan mezun olan öğrenciler, misyonerlere yardımcı olan iyi yetişmiş elemanlardır. Bu kolejler ile misyonerler, ABD'nin Osmanlı coğrafyasındaki çıkarlarına hizmet edecek, özgüveni yüksek genç bir topluluk oluşturmuşlardır¹⁰⁸.

Okullar, Batılı hayat alışkanlıkları ve Batı kaynaklı bilgilerin verildiği yerlerdi. Öte yandan eğitim kurumlarının parçasını oluşturan dinî misyonun dünyevî çıkarları

¹⁰⁷ Biçer, a.g.e., s. 27.

¹⁰⁸ Alan, a.g.m., s. 466.

da vardı. American Board Genel Sekreteri James Barton 1908’da misyoner okullarının etkilerinden şöyle bahsetmektedir:

“... Eğitim kurumları ülke insanlarının gelenekleri, düşünceleri, yaşamlarının biçimlenişinde güçlü bir etkidir. Okullarda eğitilmiş kadın ve erkekler mesleklerinde olduğu gibi ticaret ve iş hayatında da önder durumlarda. Eski öğrencilerin büyük bölümü Avrupa ve Amerika’nın hatırı sayılır tüccar ve iş adamları. Modern düşüncülü insanlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Avrupa makinaları giderek daha çok oranda Doğu’nun içlerine girebiliyor ve Türkiye’nin malları da bize ulaşıyor... Sıklıkla söylenen şu şey doğrudur; Türkiye’deki Amerikan kolejlerini kurmak ve sürdürmek için yatırılan para bu ülkeyle artan ticaret şeklinde fazlasıyla dönmektedir”¹⁰⁹.

2. TÜRKİYE’DE EĞİTİM FAALİYETLERİ (1908-1924)

2.1. II. Meşrutiyet Dönemine Uzanan Süreçte Eğitim Faaliyetleri

23 Aralık 1876 tarihinde Birinci Meşrutiyet ilan edilmiştir, fakat Osmanlı-Rus Savaşı’nın mağlubiyet ile bitmesi sonucu Osmanlı padişahı Meclisi dağıtmıştır. II. Abdülhamid döneminde Jön Türk hareketi güçlenmiş ve Jön Türkler padişaha 1908’de Meşrutiyet’i yeniden ilan etmesi için zorlamıştır. Meşrutiyet’in ilanı için Rumeli’den saraya telgraflar gönderilmekteydi. Olayların kontrolünü kaybeden padişah artan baskılar neticesinde 24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’i ilan etmiştir¹¹⁰. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faaliyetleri sonucunda, otuz yıldır beklenen hürriyet ilan edilmiştir¹¹¹.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile başlayan dönem, özgür bir ortamın yarattığı fırsatlardan oluşan bir dönem ve aynı zamanda siyasî hareketlerin ve eğitim politikalarının şekillendiği bir dönemdir. Türk Eğitim Tarihinde tartışma ve bocalama

¹⁰⁹ Esra Danacıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 10, 2000, s. 144.

¹¹⁰ İhsan Burak Birecikli, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme*, Akademik Bakış, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 215-217.

¹¹¹ Alper Bakacak, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti”, Ertan, T.F. (Ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 50-51.

dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, eğitimin millîleştirilmesi, harflerin değiştirilmesi ve kızların yükseköğretime alınması düşünceleri ortaya atılmış ve önemli gelişmeler yaşanmıştır¹¹². II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, ülkenin her yerinde Maarif hayatı süratle inkişaf etmiştir¹¹³.

II. Meşrutiyet döneminde medrese ve Sıbyan mekteplerinin Maarif Nezareti'ne devredilmesi gibi bazı Tevhid-i Tedrisat'ın adımları atılmış olsa da medrese-mektep ikiliği ve okulların organizasyon bozukluğu devam etmiştir. Bu eğitim sistemindeki karmaşık dönemin sorumlusu ise azınlık okulları ve yabancı okullar idi. Yabancı okulların açılmasının sebebi ise kapitülasyonlar ve azınlıklara tanınan haklardı. Bu okullarda ise misyonerlik faaliyetleri yapılmaktaydı¹¹⁴.

1908 yılından sonra fikir çeşitliliği bakımından çok zengin bir dönem başlamıştır. Bu dönem tartışma ve bocalama dönemi olarak ele alınsa da Sultanîlerin parladığı bir dönem olmuştur. II. Abdülhamit sonrasında da bu okulların yaygınlaştırılmasına oldukça gayret sarfedilmiştir. Meslekî ve teknik okullar da açılmıştır¹¹⁵.

II. Meşrutiyet Döneminde Tanzimat Döneminde ve II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında yapılan uygulamalar geliştirilmiş ve ihtiyaçlarına cevap veren uygulamalara yönelmişlerdir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı eğitimi etkileyen faktörlerdendir. Bu olaylar, II. Meşrutiyet döneminin Cumhuriyet dönemi öncesinin deneme dönemi olmasına sebep olmuştur. Dönemin tartışmaları ve ortaya atılan fikirler Cumhuriyet dönemine örnek olmuştur¹¹⁶. Yenileşme tarihi açısından mühim bir dönem olan Meşrutiyet Dönemi Türk düşünce hayatının bir dönüm noktasıdır¹¹⁷.

¹¹² Seyfi Kenan, *Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme*, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, C. 41, S. 1, 2013, s.16.

¹¹³ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 760.

¹¹⁴ Mehmet Okur, *Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 11, 2005, s. 202.

¹¹⁵ Adil Şen, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları*, EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 17, S. 57, Güz 2013, s. 486.

¹¹⁶ Muhammet Şahin - M. Ahmet Tokdemir, *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler*, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C. 9, S. 4, Güz 2011, s. 871.

¹¹⁷ Taner Aslan, *İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, Ağustos 2008, s. 353.

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Amerikan Misyonerlerinin Durumu

Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve Birinci Dünya Savaşı sıralarında Amerikalı misyonerlerin çalışma sistemlerinde değişiklikler olmuştur. Bu dönemde yardımlar aracılığıyla misyonerlik faaliyetleri üst düzeyde olmuştur. Osmanlı-Rus Harbi'nin olduğu sırada Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarında ciddi çalışmalarda bulunmuş, okulların yanı sıra yetimhanelerde açarak çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Osmanlı Devleti bu dönemde Amerika ile silah alışverişinde bulunmuştur. Silahların naklinde de Amerikan vapurları kullanılmıştır. Bu vapurları Amerikan misyonerleri seyahat amaçlı kullanmışlar ve Amerikan Board Teşkilatı'nın öğretmenleriyle çalışan kesimi bu şekilde Osmanlı topraklarına ulaştırmıştır¹¹⁸.

Amerikan misyonerleri, Osmanlı memleketinde Hristiyan gençlere, bol maaşla iş buluyorlardı ve Osmanlı'da yaşayan azınlık durumundaki gençlere ise Amerika'da iş bularak onların yetişmesini sağlıyorlardı. Kafası boş bir şekilde giden köylüler bile, olgun bir vaziyette memleketlerine dönüyorlardı. Ermeniler ve Bulgarlar da bu yüzden ihtilalci unsurlar haline getirilmiştir¹¹⁹.

1877-78 Türk-Rus Harbi Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanmış ve neticesinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Bulgarlar'a bağımsızlık derecesinde muhtariyet verilmiş idi. Robert Koleji, Bulgar Devleti'nin kurulmasıyla yakından ilgilenmiştir. Bulgar ayaklanmasının bastırılmasında yaşanan olaylar, Avrupa kamuoyuna büyük katliamlar olarak yansıtılmıştır. Amerikalı misyonerler, ayaklanmanın bastırılması sırasında Osmanlılar'ın Bulgarlar'a katliam yaptıkları şeklindeki haberleri Avrupa'ya yaymışlardır¹²⁰. Robert Koleji dışında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de kolejler açılmıştır. Harput'ta Fırat Koleji ya da Ermenistan Koleji, Protestan papaz yetiştirmek maksadıyla kurulmuştur. Merzifon'daki Anadolu Koleji, İzmir'deki Uluslararası Kolej, Antep ve Maraş'taki kız ve erkekler için açılan Merkezî Türkiye Koleji, Tarsus'ta St. Paul Enstitüsü gibi okullar azınlık çocuklarını

¹¹⁸ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 32.

¹¹⁹ Ergin, a.g.e., s. 813.

¹²⁰ Meral Halifeoğlu Kuzgun - Zafer Tangülü, *19. Yüzyılın Sonları 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışına Amerikalı Misyonerlerin Yaklaşımı*, Asia Minor Studies, C. 1, S.1, Ocak 2013, s. 142.

eğiten kurumlar haline gelmiştir. Bu okullarda eğitim gören azınlıklar ise, Osmanlı'ya karşı ayaklanmıştır¹²¹.

Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinde değişme olduğu dönem Birinci Dünya Savaşı'dır. Bu dönemde misyonerlerin faaliyetleri zayıflamış ve devlet Amerikan kurumlarını kapatmıştır. 30 Ağustos 1916'da Tarsus'ta Amerikan Okulu boşaltılmış, Bursa Amerikan Koleji de bu dönemde esir hapishanesi olarak kullanılmıştır Amerikalı misyonerler bu bölgeden çekilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürdüğü sırada bölgede bulunan misyonerler kendi yandaşları ile ilişkide bulunup onlara destek vermişlerdir. Mardin'de Ermeni ve Süryanilere çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Urfa'da misyonerler silah teşhiri yaparak halka yardım etmişlerdir. Bu durum Türkler tarafından iyi karşılanmamıştır. Amerikalı misyonerler savaş şartları gibi durumların misyonerlik faaliyetleri açısından uygun olduğunu bu şartların değerlendirilmesi gerektiğini bildirmişler¹²².

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve sonrasında okullar, Türkiye'nin her yerinde faaliyet gösteriyordu. Bu misyoner okulları, İtilaf Devletlerinin menfaatlerine hizmet eder durumda idi¹²³. Cihan harbinde, cihat ilan edilmiş olmasına rağmen Müslüman memleketlerin Türklere yardım etmesi bir kenara, düşman saflarında yer almalarının sebebi de misyoner faaliyetleri idi¹²⁴.

2.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yabancı Okulların Durumu

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı devletlerin okullarının en önemli faaliyetleri, Osmanlı coğrafyasında yaptıkları siyasî faaliyetlerdir. Eğitim amacıyla kurulan bu okulların birçoğu aktif bir şekilde faaliyetlere girişmişlerdir. Temelinde mümin kazandırmak amacıyla olan bu okullar, zamanla misyoner faaliyetlerinin artmasına sebep olmuş ve siyâsî olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte yabancı okul sayılarında artış gözükmiştir. Sadece Amerikalılara ait okulların sayısı 400

¹²¹ Sezer, a.g.m., s. 175.

¹²² Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri...*, s. 32-33.

¹²³ Aytar, a.g.m., s. 222.

¹²⁴ Kazım Karabekir, *Maskeli Misyonerler Nasıl Yetiştirilir?*, Yeni Sabah Gazetesi, 12 Kânunsâni 1939, s. 5.

civarındadır. Bu okulların Osmanlı topraklarında stratejik olarak önemli yerlere açılmış olması, siyasî amaçlar taşıdıklarını açıkça göstermektedir¹²⁵.

Protestan misyoner mektepleri, iptidâî, rüşdî ve idadî olmak üzere üç kısımdır. Kısım-ı iptidâî ve rüşdî dersleri, Anadolu'da İngilizce ve Ermenice, Arabistan'da Arapça ve İngilizce lisanları, Ulûm-u Diniye, Hesap, Coğrafya, Tarih, İlm-i Nebat, Hayvanat, Teşrih, Malûmât-ı Fenniye, Kısım-ı İdadî, Dilbilgisi, Dini inanışlar, Coğrafya, Tarih, Devletler Hukuku, Usûl-ü İdare, Fizik, Kimya, Cebir, Hendese, Heyet, Jimnastik, Psikoloji, İlm-i Ahlak ve Musikîden ibaret idi¹²⁶.

Anadolu'nun farklı farklı yerlerinden toplanan Ermeni ve Rum çocukları, Türk milleti ve devletine karşı düşman olarak yetiştirilmekte idi. Ayrıca Merzifon Amerikan Kolejinin öğretmen ve idarecilerinin özendirmeleri ile 1904 yılında Megali İdea ideolojisinin¹²⁷ gerçekleşmesi için faaliyet gösteren Etnik-i Eterya'ya¹²⁸ ve Rum Patrikhanesi'ne bağlı Pontus Cemiyeti¹²⁹ kuruldu. Bu cemiyetin amacı, Doğu Karadeniz kesiminde bir Pontus Devleti kurmak idi. 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra, Müdafaa-i Meşruta ihtilal örgütü kurulmuştur. Böylece Merzifon Amerikan Koleji, Pontus merkezinin bir üssü haline getirilmiştir¹³⁰.

¹²⁵ İlknur Haydaroglu, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları*, A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 25, S. 39, 2006, s. 151.

¹²⁶ Yahya Akyüz, *Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 3, S. 1, 1970, s. 124.

¹²⁷ Megali İdea, Yunanca "Büyük Fikir", "Büyük Ülkü" anlamına gelmektedir. Yunan hedefleri olarak bilinmektedir. Megali İdea, 1798'den itibaren bu ideal peşinde koşan Yunanlıların emperyalist politikalarının amacıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Oğuz Kalelioğlu, *Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 41, Mayıs 2008, s. 109.

¹²⁸ Osmanlı Devleti'nin gerek Fener Rum Patrikhanesine gerekse Rum tebaasına tanıdığı geniş imtiyazlar sonucunda örgütlenen Rumlar, Rus Çarlığı'nın desteği ile Etnik-i Eterya (Azınlıkların Birliği) teşkilatını kurmuşlardır. Bu teşkilat, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde çalışmalar yürüterek 1821'de Mora İsyanını başlatmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Oğuz Kalelioğlu, *1918-1930 Türk Yunan İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 6.

¹²⁹ 19. yüzyıldan beri Ortodoks papazlarının işlediği Yunanlılık duygusu siyasî organizasyonlara ve siyasî eylemlere dönüşmüştür. Türkiye'de ilk Pontus Cemiyeti İnebolu'da Amerikalı Rum göçmen tarafından kurulmuştur. Bu cemiyetin temelleri Merzifon Amerikan Kız Kolejinde atılmıştır. Bu cemiyetin amacı ise, Merkezi Samsun olan, Karadeniz'de Batum'dan İnebolu'ya, içerde Kastamonu, Gümüşhane, Erzincan ve Sivas Vilayetlerinin bir kısmını içine alan bağımsız bir Pontus Devleti kurmak idi. Ayrıntılı bilgi için bkz; Kalelioğlu, a.g.e., s. 36

¹³⁰ Ersoy Taşdemirci, *Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, 2001, s. 28.

Osmanlı Hükümeti ve Osmanlı halkı, okulların kurulması için arazi kiralayan veya satanları hoş karşılamıyordu. Fakat Amerikan misyonerleri, okulların yanında hastahaneler de açarak taraftar topluyorlardı. Açtıkları okullarda okuyan gençlerin ise iş bulmasını için gerekli imkânı sağlıyorlardı¹³¹.

Amerikan misyoner okullarında ağırlıklı olarak yabancı dil eğitimi verilmekteydi. Amaçları ise, Osmanlı'da yaygın dil olan Fransızcanın yerini İngilizcenin alması idi. Harput Amerikan Konsolosunun 1909 yılındaki bir raporuna göre; İngiliz dili, Osmanlı ülkesindeki okullarda, misyonerlerin teşebbüsleri ile şekillenmekte olduğunu belirtmiştir¹³². Cyrus Hamlin, bu konu ile ilgili, İngilizce'nin dünya çapında bir dil olduğunu ve eğitim dili olarak seçilmesini dile getirmiştir¹³³.

Amerikan okullarında okuyup buradan mezun olan gençler ise, Türk düşmanlığı güderek komitecilik ve çetecilik faaliyetlerine yönelmişlerdir. Bursa, Harput, Talas, Merzifon, Haçin, Van, Gaziantep, İstanbul ve diğer bölgelerdeki Amerikan okullarında okuyan Ermeniler, insan hakları, hürriyet v.b. konularda fikir sahibi olmuşlardır¹³⁴.

1914 yılına gelindiğinde Amerikan misyonerleri, Osmanlı coğrafyasında 9 hastahane, 426 okul ve 20 bin civarı öğrenciye sahipti¹³⁵. Genel olarak söyleyebiliriz ki, Amerikan Protestan misyonerlerinin eğitim alanında Anadolu'nun geniş bir kısmına yayılmış vaziyettedir¹³⁶.

Misyonerlerin yaptığı çalışmalara bakıldığında emperyalizmin kontrolünde yürütüldüğünü ve Türk gençlerini millî kimliğinden ve benliklerinden kopartılmak istendiği görülmektedir. Amerikalı Protestan misyoner Thomas Christie; “*Yabancı okulların amacının gençlerin kültürel düzeylerini yükseltmek değil, onları bağlı,*

¹³¹ Ortaylı, a.g.m., s. 89-90.

¹³² Emine Dengeç, *Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, Yeni Türkiye, S. 61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1469.

¹³³ Cyrus Hamlin, *Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej*, Çev. Arzu Taşcan, Kahverengi Kitap, İstanbul, 2015.

¹³⁴ Celal Öney, *Anadolu'da Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü*, Yeni Türkiye, S. 61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1478.

¹³⁵ Sezer, a.g.m., s. 176.

¹³⁶ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 20.

*hevesli ve fedakâr Hristiyanlar olarak yetiştirmektedir*¹³⁷, diyerek Amerikan misyoner okullarının amaçlarını açıkça dile getirmiştir.

Amerikan misyonerleri hızlı bir şekilde yapılanmaya başlamışlar ve Osmanlı'da faaliyet gösteren diğer misyoner gruplarının önüne geçtiler. Bölgeye kendilerinden önce gelmiş olmalarına rağmen, İngiliz, Fransız ve Rus misyonerlerinin faaliyetleri Amerikalıların ki kadar etkili olamamıştır¹³⁸.

¹³⁷ Müjdat Öztürk, a.g.e., s. 69-70.

¹³⁸ Erhan, a.g.e., s. 197.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİ VE ERMENİ SORUNU

1. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ERMENİLERLE MÜNÂSEBETLERİ

1.1. Amerikan-Ermeni İlişkileri

Ermeniler, Osmanlı millet sistemi içinde yer almış ve devlet tarafından milleti sadıka olarak isimlendirilmiştir¹³⁹. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin statüsü İslâm hukukuna göre belirlenmiş idi. Gayrimüslimlerin can, mal, ırz ve namusları devlet tarafından korunmaktaydı. Ayrıca bunlara zimmi¹⁴⁰ denilmekteydi¹⁴¹.

İstanbul'un fethinden sonra Rum Patriği'ne tanınan tüm haklar, 1461 yılında kurulmuş olan Ermeni Patrikliği'ne de tanınmıştır. Böylece Ermeniler, Patriklerinin nezaretinde dinî, dünyevî işlerini ve eğitim öğrenimlerini kendi adetlerine göre yapacaklardı. Görüldüğü üzere, o tarihlerde Avrupa'daki olaylar ve birtakım uygulamalardan yola çıkacak olursak Ermenilere ve hatta diğer Hıristiyan topluluklarına çağın oldukça üstünde bir hoşgörü ile yaklaşılmıştır¹⁴².

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ve ardından Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya çeşitli haklar tanımıştır. Bununla yetinmeyen Ermeniler, 1863'te 99 maddeden oluşan Ermeni Millet Nizamnamesi'ni fermanla Osmanlı Devleti'ne onaylatmıştır¹⁴³. Ermeni Millet Nizamnamesi ile Ermenilere “*devlet içinde devlet*” ve “*yönetim içinde yönetim*” diye adlandırılacak ayrıcalıklar verilmiştir. Bu nizamname, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Ermeni milletini yönetmesine hak verilmiş ve Ermeni Kilisesinin kendi meclislerini kurması ve yönetmesi sağlanmıştır. Görüldüğü gibi,

¹³⁹ Şafak, a.g.e., s. 79.

¹⁴⁰ Zimmi; İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebaa için kullanılan bir terimdir. Geniş bilgi için bkz; Mustafa Fayda, *Zimmi*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. 44, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 428.

¹⁴¹ Abdurrahman Çaycı, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 7.

¹⁴² Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 11.

¹⁴³ Tuncer Büyükkibar, *Cumhuriyetin İlanına Kadar Olan Süreçte ABD-Osmanlı-Ermeni İlişkileri ve ABD'nin Ermeni Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 21.

Ermenilere bağımsız bir millet gibi imtiyazlar verilmiştir. Ayrıca nizamname, Patriklerin yetkileri bakımında oldukça önemli olup, yetkileri mutlak otoritelikten çıkarılmış ve Patriklerin seçimi, Genel Meclis tarafından yapılmıştır¹⁴⁴. Ermeniler'in Anayasa dedikleri bu nizamname, onların ayrıcalıklı bir konuma gelmesini sağlamış ve kendileri ile ilgili kararları kendileri verebilecek yetkilere sahip olmuşlardır¹⁴⁵. Bu nizamname diğer gayr-ı müslim Osmanlı vatandaşlarına da örnek teşkil etmiş, bir süre sonra da Bulgar, Sırp vs. milletlere dair nizamnamelere neşredilmiştir.

Bütün bunlardan sonra Fransız İhtilali'nin meydana getirdiği ortam ve büyük devletlerin baskısı Sırları ve Bulgarları silahlı mücadeleye ittiği gibi Ermenileri de aynı mücadeleye itmıştır. Rumların devlet sahibi olmaları, Ermenileri de böyle bir düşünceye sokmuştur. Bu fikirler, Osmanlı coğrafyasında açılan misyoner okullarında öğretilmiş ve onları Osmanlı'ya karşı örgütlemişlerdir¹⁴⁶. Eğitim ile genç dimağlara şekil verilmiştir. Sonuç itibariyle Amerikan değerleri ile yetişmiş, Amerikan çıkarlarını gözetip savunan kimlikler ortaya çıkmıştır¹⁴⁷.

Merkezi Türkiye Misyonunda, Amerikalı misyonerler Ermenileri hedef noktası yapmışlar ve bu misyonda yüksek okul derecesine çıkan okullar açmışlardır¹⁴⁸. Amerikan Hükümeti tarafından açılan misyoner okullarında Ermeni çocukları eğitim görmektedir. Amerikan misyoner okullarında, İngilizce eğitim gören Ermeniler Amerika'ya gitmişler ve Amerika'ya yerleşmişlerdir. Açılan misyoner okullarının amacı, ırk kavramını öğrencilerine öğretmek ve Ermeni milliyetçiliğinin temellerini atmaktır. Ermeniler bu faaliyetler sonucu kışkırtılmış ve Ermeniler üzerinde istedikleri sonucu elde etmişlerdir¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Hayrettin Şahin, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Verilen Hak ve İmtiyazlar*, ERUIFD, C.2, S. 19, 2014, s. 91-92.

¹⁴⁵ Daha geniş bilgi için Bkz., Fehmi Akın, "1863 Tarihli Nizamname-i Millet-i Ermeniyân Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Yönelik Tutumu", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 2., Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Yay. Haz. Hülagü, M. - Batmaz, Ş. - Alan, G., 22-24 Mayıs 2008, s. 167-203.

¹⁴⁶ Mehmet Saray, *Ermenilerin İddiaları ve Tarihi Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, S. 59, Temmuz 2004, s. 330.

¹⁴⁷ Şafak, a.g.e., s. 78.

¹⁴⁸ Ayhan Öztürk, *Amerikan Board'ın Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 23, 2007, s. 72.

¹⁴⁹ Özgür Yıldız, *Amerika'nın Ermeniler Üzerindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 8, S. XXII, Haziran 2015, s. 243-244.

Başlangıçta Osmanlı Devleti, Amerika'nın Protestanlaştırma faaliyetlerine tepkisiz kalsa da daha sonra durumun vahametini kavrayan idareciler, Amerikan Misyoner Okullarında eğitim gören Ermeni talebeler üzerinde bırakılan kötü tesirlere karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Hariciye Nezareti, Harput'taki Amerikan Mektebi'nin Ermeni çocuklarını fikren zararlı düşüncelere ittiği sebebiyle, Dâhiliye Nezareti ve Amerikan Hükümetini uyarmıştır¹⁵⁰. Fakat bu önlemler işe yaramamış Amerika ve diğer büyük devletlerin baskıları hatta yaptırımları sonucu geri adım atmak zorunda kalmıştır¹⁵¹.

Amerikan misyoner okulları, Ermeni ulusal kimliğinin ortaya çıkmasında önemli bir araç olmuş ve bu okullarda Türk ve Müslüman düşmanı Ermeniler yetiştirilmiştir. Kadın çalışmaları ile bu faaliyetlerini daha geniş çevreye yayan Amerikalı misyonerler muhalefet ruhunun doğmasını sağlamıştır¹⁵².

Anadolu'ya giden misyonerler Trabzon, Kayseri, Tarsus, Urmiye, Merzifon, Antep, Üsküdar, Harput, Samakov, Talas, Mersin, Tarsus, Bursa, İzmir, Sivas, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Mardin, Adana, Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Malatya, Bolu, Diyarbakır, Urfa, Bilecik ve Elbistan'da okullar açmışlardır. Sonuç olarak Amerikalı misyonerler, Türkiye'nin her tarafına özellikle de Ermenilerin bulunduğu her yere nüfuz etmişlerdir. 1890'lı yıllarda Osmanlı toprağında bulunan misyoner okulları 624'e ulaşmış, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ise 27000'i aşmıştı. Halkın anlayacağı dilden İnciller basılarak bu okullardaki öğrencilere dağıtılmıştır¹⁵³.

George E. White, uzun yıllar Türkiye'de çalışan bir misyonerdir. White; Ermeniler ile ilgili olarak ilk önce ilkokulların açılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunu ise çocukların düşüncelerinin diğerlerine göre daha kolay değiştirilebileceğine

¹⁵⁰ BOA, *DH.TMIK.M.*, Ds: 5, Gömlek Nr: 38, 15 Zilhicce 1313.

¹⁵¹ Hakan Özdemir, *Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)*, Tarih Okulu Dergisi, S. XIII, Sonbahar-Kış 2012, s. 120.

¹⁵² Neşe Tozkoparan, "Ermeni Ayrılıkçı Hareketlerinde Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim ve Sağlık Faaliyetlerindeki Rolü", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 3, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Yay. Haz. Hülagü, M. - Batmaz, Ş. - Alan, G., 22-24 Mayıs 2008, s. 388.

¹⁵³ Çaycı, a.g.e., s. 14.

dayandırmaktadır.¹⁵⁴ Görüldüğü gibi Ermeniler hakkında planlı ve programlı bir şekilde yola koyulmuştur.

1.2. Osmanlı Coğrafyasından ABD'ye Ermeni Göçü

19. yüzyıla geldiğimizde Amerika'da bir Ermeni nüfusuna rastlamaktayız. Bu nüfusun varlığı ile ilgili olarak, 1840'larda Amerikan misyonerlerinin, papaz olmaları için Ermenileri, Amerikan Teoloji Yüksekokullarına göndermelerinin sonucu diyebiliriz. İşte bu öğrencilerin bir bölümü Amerika'da eğitimlerini tamamladıktan sonra ise Türkiye'ye geri gelerek öğretmen veya din görevlisi olarak görev aldılar, bir bölümü ise Amerika'da yaşamaya devam etmişlerdir¹⁵⁵.

Amerika'ya göç edip yerleşen bir diğer grup, Ermeni tüccarlar idi. Osmanlı'nın büyük şehirlerinde işsizlik sorunu baş gösterdiği esnada, Güney Amerika'da tarımsal yatırım arttı, Kuzey Amerika'da ise sanayileşme neticesinde tarlalarda ve fabrikalarda insan gücüne, büyük şehirlerde ise zanaatkâr esnaflara ihtiyaç duyuldu. Tüm bu olayların sonucunda Ermeniler için Amerika daha cazip bir hâl aldı. Bu göç edenlerin büyük bir kısmı Osmanlı topraklarındaki misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği yerlerde oturan, Ermeni esnaf, zanaatkâr ve köylüleri idi. Amerika'ya giden kişi, daha sonra ailesini ve yakınlarını da yanlarına almıştır. Amerika'ya göç eden diğer grup ise; isyanlar sonucunda Osmanlı'yı terk edenlerden oluşmaktadır. 1890'lı yıllara gelindiğinde Ermenilerin başarısız olduğu isyanlar neticesinde arkalarında destek bulamayan zengin tüccarlar ile ihtilâlcî dernek mensupları Amerika'ya göç etmiştir¹⁵⁶.

1895-1900 yılları arasında 9 bin civarı insan Amerika'ya gitmiştir. 1900-1914 yıllarında bu sayı 40 bin civarına yükselmiştir. Amerika'da yaşayan veya Türkiye'ye geri dönen Ermenilerin ortak noktaları ise Türk düşmanlığını benimsemiş olmaları idi.

¹⁵⁴ Sevinç, a.g.e., s. 300.

¹⁵⁵ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 173.

¹⁵⁶ Nedim İpek, *Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü*, OTAM, S. 6, 1995, s. 260-261.

Amerika'daki bu Ermeni lobisi, Türk aleyhtarlığı bakımından tüm yöntemleri uygulamış ve Ermeni Sorunu'nu dünya kamuoyuna taşımıştır¹⁵⁷.

1889 yılında Washington'un Osmanlı elçisi tarafından gönderilen istatistiğe göre; Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya giden erkekler % 83.5 idi. 40 yaş ve üzeri ise % 8.99 oranında idi¹⁵⁸.

Bunlar dışında suç işlemiş veya bir suça karışmış Ermeniler de Amerika'ya göç etmiştir. Örneğin, Agop adında Ermeni asıllı biri, Diyarbakır'da 39 bin lirayı üzerine geçirip İstanbul'da 3 yıl ticaret ile uğraştıktan sonra Amerika'ya yerleşmiştir. Washington Sefiri Mavroyeni'nin bildirdiğine göre, Van'da 1900 lira çalan Cideciyan Amerika'ya kaçmıştır¹⁵⁹.

Göçler sırasında Ermeniler de kendi aralarında maddî olanaklar sağlamaya çalışmışlar, kurdukları bazı cemiyetler vasıtasıyla para toplayıp göçmenlere vermişlerdir. Bununla ilgili olarak Osmanlı idarecileri gerekli takibatı da yaptırmışlardır. Nitekim 1896 tarihinde Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler'in Amerika'ya göçünü kolaylaştırmak için Ermeni İane Cemiyeti adındaki bir cemiyet para toplamış ve Amerikan basınında bu gibi haberler yer almıştır¹⁶⁰.

Yaşanan göç karşısında Osmanlı Hükümeti, nüfusunu korumak ve göçü engellemek adına birtakım tedbirler almıştır. Göçün nedenlerini araştıran yetkililer, bu nedenleri ortadan kaldırmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Kanunen yasak olan göçe rağmen kaçanlar ve onlara yardım edenlere cezalar uygulandı. Bunların engellenmesi ve sayılarının belirlenmesi için Zaptiye Nezareti tarafından kayıt altına alındı. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Ermeni göçü hız kazandı. Çünkü merkezi idare zayıflamış ve göç yasağı gevşetilmiş idi¹⁶¹.

¹⁵⁷ Aydın, a.g.e., s. 173-175.

¹⁵⁸ Erdal Açıkse - Ebru Güher, *Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü*, Yeni Türkiye, Yıl: 20, S. 61, Ermeni Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1138-1139.

¹⁵⁹ Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Vilayat-i Sitteden Amerika'ya Ermeni Göçü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006, s. 31.

¹⁶⁰ BOA, HR.SYS., Ds: 74, Gömlek Nr: 28, 22 Ağustos 1896.

¹⁶¹ Nurdan Şafak, *Osmanlı Devleti'nden ABD'ye Ermeni Göçü (1860-1914) ve Ermeni Sorunu Üzerindeki Etkisi*, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 131, Nisan 2001, s. 94-95.

1.3. Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Ayaklanmalarındaki Rollerini

Misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Amerika'ya giden ve eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Osmanlı topraklarına dönen Ermeniler, Ermeni komitelerine saygı duymakta, sempati beslemekte ve destek vermekte hatta bu komitelerin bizzat üyesi durumunda idiler. Bunlar Osmanlı aleyhtarlığı ile bağımsızlık fikirlerini aşlamaktaydılar. Yani şunu söyleyebiliriz ki; Amerikan misyonerlerinin sebep olduğu Ermeni göçleri, Ermenileri batı toplumuna ve Amerika'ya açmış, Osmanlı'dan ayrılmaları için gereken ön hazırlık safhası tamamlanmıştır¹⁶².

Ermeniler'in Osmanlı Devleti'nde yıllardır sürdürdükleri geleneklerine bağlı yaşam şekillerinden uzaklaşmaları, Anglo-Sakson hayat şeklini öğrenmeleri, Batı eğitimi görmeleri, onların yaşam biçimlerini ve kavramlarını öğrenmeleri, sıyrılmalara sebep olmuştur. Türk ve Ermeni milletleri arasında dengeler bozulmuştur. Bunların sonucunda Ermeniler ayaklanmışlardır¹⁶³.

Ermeni milliyetçileri özerklik ve bağımsızlık isteklerini, terörizm yoluyla büyük devletlere taşımak istediler ve onların Ermeni problemine müdahale olmalarını sağladılar. Bunun için Hınçak ve Taşnaksütyun Komiteleri aracılığıyla çeşitli faaliyetlerde bulundular. Amaçları ise bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmak idi. Taşnaksütyun komitesi, Türkiye'ye çetelerin girmesini sağlamak, Türk Ermenilerini silahlandırmak, Ermenilere silah kullanmayı öğretmek ve Türkiye'de ayaklanmalar çıkarmayı amaç edinmiştir¹⁶⁴.

Ermeniler'in çıkardığı terör olayları: Anavatan Müdafileri Olayı (1882), Armenekan Çeteleriyle Savaşma (1889), Musa Bey Olayı (1889), Erzurum İsyanı (1890), Kumkapı Gösterisi (1890), Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları (1892-1893), Birinci Sasun İsyanı (1894), Zeytun İsyanı (1895), Sivas İsyanı (1895), Babıali Olayı (1895), Trabzon İsyanı (1895), Eğin İsyanı (1895), Develi İsyanı (1895), Akhisar İsyanı (1895), Erzincan İsyanı (1895), Gümüşhane İsyanı (1895), Bitlis İsyanı (1895), Bayburt İsyanı (1895), Maraş İsyanı (1895), Urfa İsyanı (1895), Erzurum İsyanı

¹⁶² Aydın, a.g.e., s. 181.

¹⁶³ Seçil Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü*, OTAM, S. 1, Ankara 1988, s. 11.

¹⁶⁴ Çaycı, a.g.e., s. 22.

(1895), Diyarbakır İsyanı (1895), Siverek İsyanı (1895), Malatya İsyanı (1895), Harput İsyanı (1895), Arapkir İsyanı (1895), Sivas İsyanı (1895), Merzifon İsyanı (1895), Ayıntab İsyanı (1895), Maraş İsyanı (1895), Muş İsyanı (1895), Kayseri İsyanı (1895), Yozgat İsyanı (1895), Zeytun İsyanı (1895-1896), Birinci Van İsyanı (1896), Osmanlı Bankası Baskını (1896), İkinci Sasun İsyanı (1897), Sultan Abdülhamid'e Suikast (1905), Adana İsyanı (1909)¹⁶⁵.

Bu isyanların çıkmasında Batılı devletlerin, özellikle de Amerika'nın terör olaylarını destekleyen tavrı büyük ölçüde etkili olmuştur. 1870'li yıllarda Ermenilerin Amerika'ya göçleri ve 1894 tarihinde Ermeni sorununun ilk defa Amerikan Senatosunda görüşülmesi Amerika'nın tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır¹⁶⁶.

Ermeni meselesinin Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır vilayetlerinde bulunan Amerikan misyonierleri ile bu okullarda tahsil etmiş birkaç kötü niyetlinin teşvikiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Misyonierler, Osmanlı ülkesinde ihtilal çıkarmak fikriyle yalnız Vilâyat-ı Meskûre'de bulunan Ermenileri tehyic etmeyip, Suriyelileri isyana, Makedonyalıları da istiklale hazırlamak için cemiyetler teşkil etmiş ve para toplamışlardır¹⁶⁷.

2. ERMENİ MESELESİ'NİN ULUSLARARASI BOYUTA TAŞINMASINDA AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ETKİSİ

2.1. Ermeni Yurdu Oluşturma Çabaları ve Amerikan Misyonierleri

Amerikan Board Teşkilatı, Ermeniler ile doğrudan temasta bulunmuşlar ve ilişkilerini geliştirmişlerdir. Misyonierler, Protestanlığı kabul edecek milletin Ermeniler olacağını düşünmüşlerdir. Board Teşkilatı, Anadolu'da Ermeniler üzerinde her türlü yöntemi kullanmıştır. Sadece okul ve hastane açarak değil, Doğu eyaletlerinde Ermeni krizine yol açacak çalışmalar yaparak etkili olmayı

¹⁶⁵ Şenol Kantarcı, "Tarih Boyunca Ermeni Sorunu", *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Şenol Kantarcı - Kamer Kasım - İbrahim Kaya - Sedat Laçiner, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002, s. 24-25.

¹⁶⁶ Büyükkibar, a.g.e., s. 63.

¹⁶⁷ BOA, Y.PRK.MK., Ds: 9, Gömlek Nr: 49, 09 Şa'ban 1317.

başarmışlardır. Osmanlı coğrafyasında Protestan Milleti kavramını oluşturan Amerikan Board, Ermenileri kışkırtmıştır. II. Abdülhamid bu çalışmaları engellemeye çalışsa da, Protestanların ideolojik düşmanı haline gelmiştir. Teşkilat, Ermenileri sık sık ziyaret etmiştir ve uygun gördüğü Ermeni çocuklarının Amerika’da eğitim almasını sağlamıştır. Bu çocuklar eğitildikten sonra ise tekrar bölgeye gelerek çeşitli görevlerde bulunmuşlardır¹⁶⁸.

Her geçen gün artan yabancı devletlerin baskısı ve milliyetçilik akımının etkisi, gayrimüslimlere kendi bağımsız devletlerini kurmayı düşündürmüştür. Osmanlı Devletinde Rumlar, Mora İsyanı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması ile birlikte bağımsızlıklarına kavuşmuşlar ve devletlerini kurmuşlardır. Büyük devletlerin, özellikle de ABD’nin himayesi altında bulunan Ermeniler de XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kendi bağımsız devletlerini kurabilmek için ayaklanmışlardır. 1880’den itibaren yaşanan 40 kadar Ermeni İsyanı’nın arkasında Batılı devletlerin destekleri olduğu gibi, Ermeni Devleti’nin kurulmasını destekleyen Ermeni Patrikhanesinin, Ermeni çetelerinin, misyonerlik faaliyetlerinin, kiliselerin ve misyoner okullarının payı oldukça büyüktür. Bütün bu sebeplerin dışında, misyoner okullarında okuyarak özellikle Amerika’ya giden Ermeni gençlerinin, orada özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramlarla tanışıp Anadolu’ya dönmesi ve zararlı faaliyetlerde bulunması da oldukça ciddi bir sebeptir¹⁶⁹.

Amerikan Hükümeti’nin Ermeni Meselesi dolayısıyla Ermeni taraftarı bir politika izlediğini ve Osmanlı Hükümetine karşı gittikçe gergin bir politik tutum içerisine girdiğini de 1896 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Yıldız, *Anadolu’da Amerikan Misyonerleri*, s. 49-50.

¹⁶⁹ Ahmet Halaçoğlu, “Ermeni Milliyetçiliği ve Ayrılıkçı Faaliyetlerin Kökenleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 9, Hülagü, M. M., v.d. (Ed.), T.T.K. Yayınları, Ankara, 2014, s. 160.

¹⁷⁰ BOA, Y.A.HUS., Ds: 348, Gömlek Nr: 82, 14 Şa’ban 1313; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri(1896-1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 49.

2.2. II. Meşrutiyetten Mütareke Dönemine Geçişte Amerikan Misyonerleri ve Ermeniler

19. yüzyılda sömürgeciliğin yaygınlaşması sonucu batılı devletler sömürgeleştirme araçlarından misyonerliği oldukça yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Misyonerliğin artışıdaki en önemli etken, Osmanlı coğrafyasında kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklarla kurulan kilise ve okulların yaygınlaşmasıdır¹⁷¹.

Protestan Amerikan misyonerleri, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Ermeni, Bulgar ve Rumlar üzerinde faaliyetlerde bulunmuş ve Osmanlı'ya karşı düşmanca hareket etmiştir. Açtıkları okullarda üzerinde durulan Ermeni dilinin öğretimi ve İncil dersleri dışında Ermeni tarihi, genel tarih ve coğrafya dersleri de okutulmaktaydı. Bunların amacı ise, Ermeniler'in unuttukları tarihî bilinçlerini yeniden canlandırmak ve bağımsız bir devlet kuracakları coğrafya yaratmaktır. Ermeniler'in etnik duyguları bu sayede kuvvetlenmekteydi. İlkokullarda, Ermenice imla, orta dereceli okullarda Ermenice yazma, Ermeni dilinin grameri gibi dersler okutuluyordu. Bu okullarda, Amerikan misyonerleri hürriyet ve bağımsızlık gibi düşünceler işliyordu. Ermeni lisanı dersleri ile öğrencilere sık sık eskiden bağımsız Ermenistan'ın olduğu sık sık vurgulanmaktaydı. Zamanla Türk çocuklarının da kayıt olduğu bu okullar, Türk-İslam düşmanlığı benimsetiliyor ve Ermenicenin diriltilmesi sağlanıyordu. Kayıt olan Türk çocuklarına Hristiyanlığı benimsemeleri için Amerika'ya gönderme sözü veriliyordu¹⁷².

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ile Amerika siyasî ilişkilerinde Amerikan elçiliği oldukça ekili olmuştur. Misyonerler, padişah iradesi ile mallarının ve kurumlarının garanti altına alınması gibi ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. İttihat ve Terakki döneminde misyoner ve onların kurumları için zorluklarla karşılaşmışlardır. Yeni vergiler çıkartılmış ve yeni ödemeler getirilmiştir. Yabancı okullar kısıtlamalara tâbi tutulmuştur. Osmanlıcılıkla Türkçülük gibi düşüncelerin işlenmesi misyoner karşıtlığını net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Amerikan elçiliği bu konuda diplomatik ilişkiler geliştirerek, ayrıcalıklarının korunması ve vergilerin azaltılması çabasına

¹⁷¹ Emin Özdemir, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board'un Konya Tıbbî Misyonu*, History Studies, C. 5, S. 1, Ocak 2013, s. 313-314.

¹⁷² Halifeoğlu Kuzgun - Tangülü, a.g.m., s. 143.

girişmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi misyonerler İstanbul'da çalışan bakımından sıkıntılar çekmiş ve diğer yerlerden getirdikleri misyonerler aracılığıyla çalışmalarına devam etmişlerdir. Misyonerlerin etkili olmalarında okullar dışında, basın yayın faaliyetleri de oldukça önemli bir etkidir. Dergi, kitap ve Türkçe-Ermenice İncil dağıtmaya devam etmişlerdir¹⁷³.

Amerika'ya göç edip Amerikan vatandaşı olan ve İkinci Meşrutiyet ile geri dönmek isteyen Ermeniler olmuştur. Ancak bunların Amerikan Hükümetinin kendilerini vatandaşlıktan çıkardığını belgelemeleri durumunda tekrar Osmanlı Devleti'nin vatandaşlığına alınacağı kararı alınmıştır¹⁷⁴.

Rus tarihçi V.L. Veliçko; Ermeniler'in tarihi süreç içerisinde himayesi altında yaşadığı devletleri sattıkları ve isyan ettiklerini dile getirerek Ermeniler'in ABD'ye karşı Osmanlı'yı sattıklarını vurgulamıştır¹⁷⁵.

2.3. Mütareke Döneminde Ermeni Meselesi, ABD ve Amerikan Misyonerleri

Osmanlı Devleti I. Dünya savaşında başarı gösterdiyse de gittikçe kötüleşen askerî ve ekonomik durumu sebebiyle barış istemiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ni işgale açık hale getirmiştir. Ermeniler ise Büyük Ermenistan projesi için umutlanmıştır. Birinci Cihan Harbi'nden zafer ile çıkan devletler Paris'te konferans düzenlemişlerdir. Bu konferansta öncelik, Avrupa barışına verilmesine rağmen Osmanlı'nın geleceği ve paylaşılması konusu gündeme gelmiştir¹⁷⁶.

¹⁷³ Özgür Yıldız, *II. Abdülhamid Devrinden I. Cihan Harbine İstanbul'da Amerikan Misyoner Faaliyetlerine Bir Bakış*, Turkish Studies, C. 7, S. 3, Yaz 2012, s. 2748.

¹⁷⁴ BOA, HR.SYS., Ds: 2743, Gömlek Nr: 61, 31 Teşrin-i Evvel 1325; Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919), s. 206.

¹⁷⁵ Yıldız, *Amerika'nın Ermeniler Üzerindeki...*, s. 247.

¹⁷⁶ Mehmet Okur, *Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Yurdu Tartışmaları ve Osmanlı Hükümeti'nin Çözüm Önerileri*, Yeni Türkiye, Yıl: 20, S. 60, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I, Eylül Aralık 2014, s. 1.

Amerikan Hükümeti, Anadolu’da incelemeler yapılması için buraya heyet göndermek istemiştir. Bunun üzerine General Harbord, Anadolu’da ve Kafkasya’da inceleme yapmak üzere görevlendirilmek istenmiştir. Harbord, Başkan Wilson’un onayı ile 1 Ağustos 1919’da misyon başkanı olarak göreve atanmıştır. Bununla beraber Amerikan senatosu gerekli bilgilere ulaşacaktı. İngiltere, Ermenistan’da Amerikan mandaterliğini istediğini açık bir dille Amerikan senatosuna bildirmiştir. I. Dünya Savaşı’nda Ermeni Sorununu propaganda olarak kullanan İngiltere, savaş bitikten sonra bu sorun için ABD’ye yönelmişti. Ancak Amerika, mandaterliğin kabul edilmesi sonucunda büyük bir yükümlülük altına gireceğini bildiği için bunu istemiyordu. İngiltere, bölgeden kendi askerlerini çekip, ABD askerlerini yerleştirmek istemiştir. Başkan Wilson, İngiltere’nin bölgeden çekilmesine engel olamamıştır. 1919 yılında Türkleri sert bir dille uyararak, Kafkasya’da ve başka yerlerde yaşayan Ermeniler’e Müslümanlar tarafından saldırı yapılması durumunda 12. maddeyi gündeme getirmiştir. Harbord Heyeti, Kafkas sınırlarında Ermeniler’e yönelik saldırıların olmadığını raporlarında açıklamıştır. Yerlerinden gönderilen Ermeniler yavaş yavaş geri dönmeye başlamışlardır. Heyet, Türklerin Ermeniler’i öldürmesine yönelik hiçbir şeyle karşılaşmamıştı. Türklerin Ermenileri öldürdüğüne dair duyulan haberlerin aslının olmadığını tespit etmişlerdir. Ermeniler’e sempati duyan Başkan Wilson, İngilizlerin bölgeden çekilmesinden sonra, Harbord Heyeti raporu vermede önce, Türklere karşı bu tarz sert bir dil kullanmıştır¹⁷⁷.

Atatürk, General Harbord’a gerekli bilgileri, belgeler ışığında anlatmış ve Müslüman olmayan azınlıklara karşı nasıl davranıldığından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Harbord Atatürk’e; Yaptığı tüm girişim ve fedakârlıklar sonrasında başarı sağlanamazsa ne yapacağını sormuş, Atatürk ise bu soruya; milletin istiklâlini kurtarmak için tüm fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşılabileceğini söylemiş ve başaramayacağını düşünmek, Türk milletinin zaten öldüğünü göstermektedir diyerek cevap vermiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Mehmet Sait Dilek, *Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Yıl: 8, S. 15-16, 2009, s. 87-90.

¹⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 137.

Mütareke döneminde Türk halkını zor durumda bırakan konu ise, Ermeniler'in Türk çocuklarını kaçırıp Hristiyanlaştırdığı ve bu olayların 1921 yılında tekrar etmiş olduğu bilinmektedir. Türk kızlarının bir kısmının Patrikhaneye, Rum ve Ermeni yetimhanelerine, bir kısmının ise Hristiyan ailelerin yanına hizmetçi olarak verildiğine dair şikâyetler alınmıştır. Mehmet Nuri Efendi tarafından Sadaret'e gönderilen bir yazıda ise bu şikâyetleri doğrulanmıştır¹⁷⁹.

Mustafa Kemal Atatürk; yabancı okulların okul olmaktan ziyade, düşmanın karargâhı olduğunu ve Milli Mücadele sırasında bu okulların Türk milletini zor durumda bıraktığını vurgulamıştır¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Zekeriya Türkmen, *İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması*, KÖK Araştırmalar, C. II, S. 2, Güz 200, s. 274-275.

¹⁸⁰ Müjdat Öztürk, a.g.e., s. 70-71.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDAN TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNUNA AMERİKAN MİSYONERLERİ

1. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA MİSYONER OKULLARI VE AZINLIKLARIN DURUMU

1.1. Lozan Barış Antlaşması'nda Misyoner Okullarının Statüsü

Mustafa Kemal dört yıllık (1919-1922) bir mücadele neticesinde Sevres Antlaşması'nı ortadan kaldırmıştır. Bu durumun doğrulanması ve uluslararası platformda belgeye dökülmesi için Lozan'a gidilmiş ve görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmıştır¹⁸¹. Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi İsmet (İnönü), Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyler temsil etmiştir. Amerika adına Bern Büyükelçisi Joseph C. Grew, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ve İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol bulunmuştur. ABD, yalnızca gözlemci olarak katılmıştır. Amerika'nın üzerinde durduğu konular; Türkiye'de bulunan misyoner kuruluşlar ve ticareti ilgilendiren Amerikalıların menfaatlerine dayanan meseleler idi. Lozan Konferansı müzakereleri, 21 Kasım 1922-4 Şubat 1923 ve 23 Nisan-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında iki dönem halinde gerçekleştirilmiştir. Amerikan Heyet, Avrupa'nın sorunlarına dair işlere müdahale olmamıştır. Konferansın ikinci döneminde, 6 Ağustos 1923'te ABD ile Türk heyet arasında iki ayrı antlaşma¹⁸² imzalanmıştır. İlki Dostluk ve Ticaret Anlaşması, ikincisi ise Suçluların İadesi Antlaşmasıydı¹⁸³. Bu Türk-Amerikan Lozan Antlaşması, Amerikan Hükümetinin uğraşlarına rağmen, Ermeni Sorunundan bahsedilmemesi ve kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilmesi sebebiyle onaylanmamıştır. Bu sebeple Amerika Hükümeti Türkiye ile diplomatik ilişkilerini geliştirmek için 17

¹⁸¹ Bayram Kodaman, *Lozan Antlaşması Hakkında Bir Değerlendirme*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 4, 1989, s. 8.

¹⁸² Türk-Amerikan ilişkilerini yeniden başlatacak olan bu antlaşmalar Lozan'da imzalanınca Ermeni-Rum lobisi ve Türk düşmanları, “Lozan Antlaşmasına Hayır” kampanyası başlattılar. Bu kampanyayı başlatanlar Amerikan kamuoyu üzerinde güçlü bir baskı kurdu. Bunlar karşısında Türkiye, “Lozan'a Evet Kampanyası” başlattı. Ayrıntılı bilgi için bkz; Veysi Akın, *Lozan Kavgası Sürecinde Amerikalı Türklerden Amerikan Kongresi'ne Sunulan Bir Muhtıra*, BELGİ Dergisi, S. 3, Kış 2012, s. 254-255.

¹⁸³ Akın, a.g.m., s. 251-253.

Şubat 1927 tarihinde bir *modus vivendi*¹⁸⁴ imzalamıştır. Böylece resmî ilişkiler tekrar kurulmaya başlanmıştır¹⁸⁵.

Amerikan Büyükelçisi Grew'in 1927 Ekiminde göreve gelmesiyle Türkiye'deki Amerikan Okulları konusu gündeme gelmiştir. Milli Mücadele sırasında Amerikan okullarının birçoğu kapanmış idi. Türk Hükümeti, Lozan'da geri kalan okulların da kapatılması için uğraşmışlardır. Bu okullar, Amerikan Hükümeti'ne değil ABCFM'e bağlı okullar idi. Amerikan Hükümetinden, Dışişleri Bakanlığı'na verilen 3 Kasım 1927 tarihli bir uyarı yazısında, ABCFM'nin 1 Mayıs 1925'te yaptığı başvurusunda belirttiği gibi kapatılmış olan bu okulların yeniden açılması istenmiştir. Ancak 14 ay öncesinde zaten Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve eğitimde laikleşmeye gidilmiştir. Türkiye'deki Amerikan okullarının yeniden açılması konusunda, Amerikan Hükümeti konuya direk dahil olmamaya çalışmış ve ABCFM'nin isteklerine resmî destek vermeme politikasını benimsemiştir. 1927'de ABCFM, iki ülke arasında imzalanan *modus vivendi*ye dayanarak, okulların açılması konusunda tekrar başvuruda bulunmuştur. Fakat Milli Eğitim Bakanlığı bu izni vermemiştir. Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey bu konuda oldukça hassastır. Amerika okullarının yeniden açılmasını istemiyordu. Fakat Amerika, okulların açılmasını bazı resmî belgelere dayandırmak istiyordu. 6 Ağustos 1923'te Amerika ile iki ayrı antlaşma imzalanmıştı. İsmet Paşa ise 4 Ağustos 1923 tarihinde Grew'e bir mektup yazarak, müttefik temsilcilerine yazdığı bir mektuptan bahsetmiş ve eklemeye yaparak, Türkiye'nin üç müttefik devlete karşı, okullar v.b. haklarının Amerikan kurumları içinde geçerli olacağını bildirmiştir. Fakat ABD, 6 Ağustos 1923 tarihli antlaşmayı reddetmişti. Yani bu antlaşma hukukî geçerliliği olan bir antlaşma değildi¹⁸⁶.

Batılı Devletler kapitülasyonların bir sonucu olan yabancı okulları, Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmışlardır. Türkiye'de etnik ve azınlık gruplarla ilgilenmişlerdir ve etnik grupların haklarını korumaya

¹⁸⁴ Devletlerarası ilişkilerde sıkça kullanılan ve Latince, yaşam biçimi anlamına gelen geçici antlaşmalar için kullanılan deyimdir.

¹⁸⁵ Fahir Armaoğlu, *Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi (1927-1928)*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIII, S. 37, Mart 1997, s. 1-3.

¹⁸⁶ Armaoğlu, a.g.m., s. 3-10.

çalışmışlardır. Bu okullar, misyoner teşkilatının emperyalist düşüncelerinin ürünleridir¹⁸⁷. İsmet İnönü kapitülasyonlar hakkında şunları söylemiştir: “*Bazı devletlerin müttefiki olarak kanımızı akıttığımız zamanlarda bile, kapitülasyonlar meselesinin her ortaya atılışında müttefiklerimiz hemen düşmanların tarafına geçip aleyhimize cephe alırlardı... Binaenaleyh bu meselenin kat’î surette halli bizim için bir ülkü olduğu kadar bir de millî vazife idi... Türkiye bu tezi müdafaa edip kapitülasyonların lağvını, hiç bir iltibasa mahal vermeyecek surette açık ve kat’î bir dille ilan etmiştir.*”¹⁸⁸ Görüldüğü gibi kapitülasyonların sebepleri olan misyoner okulları v.b. konuların Türkiye’yi tehdit etmesinden dolayı kapitülasyonların kaldırılması bir vazife olarak görülmüştür.

Atatürk, en başından beri yabancı okullara karşı kararlı bir tutum sergilemiştir. Merzifon’da Türk öğretmeninin Rumlar tarafından öldürülmesinden sonra Amerikan Okulu, TBMM Hükümeti tarafından 1921’de kapatılmıştır. Geçmişte Ermeni ve Rumlara destek olduğu bilinen Amerikan misyoner okullarına karşı tavır oldukça sert olmuştur¹⁸⁹.

1921’de Maarif Vekili Hamdullah Suphi, TBMM’de Amerikan okulları ile ilgili; kısıtlamaların olmaması durumunda Türkiye’de tek bir yabancı okul bırakmayacağını, ancak bunun sadece iç mesele değil, aynı zamanda dış mesele olduğunu belirterek, Amerikan okullarının kapatılması durumunda buna tepkinin nasıl olacağını iyice düşünülmesi gerektiğini ifade etmiş ve kendi okullarımızın eğitim seviyesinin yükseltilmesine değinmiştir¹⁹⁰.

Yabancı okullar ülkemizin vatandaşı olmayan yabancılara ait okullar; azınlık okulları ise Lozan Antlaşmasıyla garanti altına alınmış Türk vatandaşı olup gayrimüslimlere ait olan okullardır. Lozan Antlaşmasında yabancı okullardan

¹⁸⁷ İlhan Aksoy, *Lozan Antlaşmasında Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar*, Akademik Hassasiyet, C. 1, S. 1, 2014, s. 70-71.

¹⁸⁸ Afet İnan, *Türk İstiklâli ve Lozan Muahedesi*, Belleten, C. II, S. 7-8, 1938, s. 289.

¹⁸⁹ Sezen Kılıç, *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, ATAM Dergisi, C. XXI, S. 61, Mart 2005, s. 271.

¹⁹⁰ Sezen Kılıç, a.g.m., s. 272.

bahsedilmemiş fakat Lozan Mektuplarında yabancı okullar konusu hukukî statüye kavuşmuştur¹⁹¹.

Yabancı okulların Osmanlı dönemindeki tavırları, Cumhuriyet döneminde de değişik adlar altında devam etmiştir. Misyoner faaliyetleri de ahlak eğitimi başlığı altında, isimsiz Hristiyanlaştırma olarak devam etmiştir. Lozan Mektuplarının bağlayıcılık süresinin sona ermesinin ardından 22 Eylül 1941 tarihli Yabancı Okullar Yönergesinin 17-19. maddesine göre; Yabancı okullar yeniden şube açamayacak, yabancı okullarda hazırlık sınıfları açılmayacak ve yabancı okulların Bakanlığa kaydettirdikleri sınıfların sayısı arttırılmayacaktır¹⁹².

1.2. Lozan Barış Antlaşması'nda Azınlıkların Durumu

Azınlık kavramı, hukuksal ve sosyopolitik olarak iki açıdan ele alınabilir. Sosyopolitik açıdan bakılacak olursa “*Çoğunluktan farklı özellikler taşıyan, sayı bakımından az olan, çoğunluk tarafından ezildiği kanısını taşıyan*” demektir. Konumuzla ilgisi olan ise hukuksal bir kavram olan azınlıktır. Hukuksal bakımdan azınlıklar, vatandaş kimliğine sahip olup, statüleri yasalar veya antlaşmalarla saptanır¹⁹³. Türkiye’deki çoğu kimse, azınlık sözcüğünü, Lozan Antlaşması’nın mirası olarak Müslüman olmayan dinî azınlıklar olarak tanımlamaktadır. Batı’da ise bu sözcük, dinî, etnik, mezhepsel ve cinsel gibi birçok ayrımlar göz önünde bulundurularak tanımlanmaktadır ve hakları garanti altına alınmıştır¹⁹⁴.

Lozan görüşmelerinde azınlıklar, Türkiye’ye karşı bir koz olarak kullanılmasına rağmen Türk heyeti kararlı tutumundan ödün vermemiştir. Azınlıkların din, dil, soy bağlamında ele alınmasını kabul eden Türkiye, din azınlığını tartışmaya

¹⁹¹ Tayfun Nasuhbeyoğlu, *Halen Varlığını Devam Ettiren Türkiye’deki Yabancı Azınlık Okulları*, pusuladernegi.org., Ocak 2007, İstanbul, s. 1.

¹⁹² Aksoy, a.g.m., s. 83.

¹⁹³ Baskın Oran, *Lozan’ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 49, S. 3, 1994, s. 284.

¹⁹⁴ İlker Hasan Duman, *Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması*, TBB Dergisi, S. 57, 2005, s. 316.

açmıştır. Uzun tartışmalar neticesinde, Türk görüşü kabul edilmiş ve sadece Müslüman olmayan azınlık kavramı çerçevesinde görüşüleceği kararına varılmıştır¹⁹⁵.

Lozan Barış Konferansı'na giden Delegeler Kuruluna, 14 maddeden oluşan direktif verilmiş idi. Bu direktifte azınlıklar ile ilgili olarak:

1. *Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması konusundan söz edilemez. Söz edilirse görüşmeler kesilecektir.*

2. *Azınlıklar konusunda esas, karşılıklı değiştirmedir.*

3. *Dinsel azınlıklar ve İslam vakıflar hukuku eski antlaşmalara göre sağlanacaktır*¹⁹⁶.

Lozan Antlaşması'nda azınlıklar ile ilgili maddeler “*Azınlıkların Korunması*” başlığı adı altında 37. maddeden başlayarak 44. maddeye kadar devam etmektedir. Lozan'a göre; “*Gayrimüslimler, diğer Türk vatandaşlarına uygulanan haklardan yararlanacaklardır. Bu haklar; hayır kurumu ile, dinî ya da sosyal kurumlar, okullar v.b. öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve bu kurumlarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinî ayinleri serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır. Türk Hükümeti, gayrimüslimlerin oturdukları yerlerde, okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır*”¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Zeki Arıkan, *Lozan Barış Antlaşması 70. Yıldönümü Uluslararası Semineri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İstanbul, 25-26 Ekim 1993, s. 159.

¹⁹⁶ Hasan Tunç, *Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1-2, Haziran-Aralık 2004, s. 175.

¹⁹⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım: I, C. I, Kitap: 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970, s. 61-63.

2. CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRAKİ DÖNEMDE TÜRKİYE'DE MİSYONER OKULLARININ DURUMU

2.1. Tevhid-i Tedrisat Kanununa Göre Misyoner Okullarının Statüsü

Mustafa Kemal, TBMM'de 1 Mart'ta yaptığı konuşmada eğitimin milliliği üzerinde durmuştur. Konu 2 Mart'ta Halk Fırkası grup toplantısında görüşülmüştür. Hüseyin Cahit, Tevhid-i Tedrisat ile ilgili olan yasa taslağı hakkında, sadece eğitim ile ilgili bir yasa taslağı olmadığını, hedefinin dinî işler ile dünya işlerini ayırmak olduğunu yazmıştır. Hüseyin Cahit'e göre, bu taslak ülke için atılmış olan en ciddi adımlardan idi. Taslak, 3 Mart 1924'te kanunlaşmış ve uygulamaya konmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Hilâfetin kaldırılması ile aynı gün kabul edilmiştir¹⁹⁸.

Lügatte bir kılma, birleştirme, birleştirilme ve birlik anlamlarına gelen tevhit kelimesiyle, ders verme, öğretme ve öğretim anlamlarına gelen tedrisat kelimesiyle birlikte kullanılan Tevhid-i Tedrisat öğretim birliği demektir. Ancak zaman zaman eğitim kelimesi ile birlikte eğitim-öğretim birliği şeklini almıştır¹⁹⁹. Bu kanunla birlikte bütün eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Dinî eğitim kurumları olan medreseler kapatılmıştır. Eğitimde modernleşme gerçekleştirilmiş ve Türk Eğitim Sistemi lâik bir nitelik kazanmıştır²⁰⁰. Ayrıca bu yasa ile, eğitim programları millî ve laik esaslar çerçevesinde düzenlenmiştir²⁰¹.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yabancı okulların uyması gereken kurallar şöyledir; *Yabancı okullarda, mabetler dışındaki dinî semboller ve dinî tasvirler kaldırılacaktır. Müslümanların ve diğer mezheplere mensup öğrencilerin okullarındaki dinî ayinlere katılmaları yasaklanmıştır. Bu konuda sık sık denetlemeler yapılacaktır.* Görüldüğü gibi, yabancı okullar denetim altına alınmış ve zararlı faaliyet

¹⁹⁸ Celalettin Vatandaş, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi*, Sosyoloji Konferansları Dergisi, S. 42, 2010, s. 48-49.

¹⁹⁹ Mustafa Turan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tevhid-i Tedrisat*, Türk Yurdu, C. 31, S. 288, Ağustos 2011, s. 191.

²⁰⁰ Vatandaş, a.g.m., s. 49.

²⁰¹ Asım Arı, *Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim*, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 2, 2002, s. 191.

gösterenler cezalandırılmıştır Misyonerlik faaliyetinde bulunan okullar ise kapatılmıştır²⁰².

Tevhid-i Tedrisat ile birlikte yabancı okullar denetim ve gözetim altına alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Türk okullarını laikleştirmeyi amaçlarken bunu ülkede mevcut olan yabancı okullar üzerinde de amaçlıyordu. Lozan Antlaşması'nın hemen ardından hükümet bu konuyla ilgili çalışmalara başlamıştır. Artık tüm dinlerin ve mezheplerin kendi propagandasını yapmasına izin verilmiyordu. Din konusunda okulların -yabancı ya da yerli olsun- tek bir amacı olmalıydı o da çağdaş bir eğitim vermek idi. Hükümet, medreseleri dahi kapatmayı amaçlarken yabancı okullar konusunda duyarsız kalmamalıydı. Bu sebeplerden dolayı 3 Mart 1924 tarihli kanun ile diğer bakanlıklara ve vakıflara bağlı tüm yerli ve yabancı okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır²⁰³.

Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra birbirinin ardı sıra gelen çeşitli kanunlarla, batıl hurafelerin ve zararlı fikirlerin kaynakları kurutulmuştur. Türkiye'de yüzyıllardan beri fertlerin ilmî zihniyetle düşünmelerine engel olan kişiler ortadan kaldırılmış ve Türkiye'nin manevî havası temizlenmiştir. Fransa'da Büyük İnkılâp 1789 tarihinde başladığı halde, okullar 1882'de -inkılaptan 93 yıl sonra- laikleştirilmiştir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından dört ay sonra Tevhid-i Tedrisatın başarılmış olması Atatürk inkılâplarının ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir²⁰⁴.

Eğitim alanında diğer bir önemli değişiklik ise, 23 Mart 1931 tarihinde çıkarılan bir kanundur. Bu kanun ile, ilkokul çağındaki Türk çocuklarının sadece Türk okullarına gidebilecekleri hükmü getirilmiştir. Bununla yeni nesiller yabancı kültürlerin tesirinden korunması amaçlanmıştır²⁰⁵.

²⁰² Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, s. 13.

²⁰³ Sezen Kılıç, a.g.m., 273-274.

²⁰⁴ İhsan Sungu, *Tevhid-i Tedrisat*, Belleten, C. II, S. 7-8, 1938, s. 431.

²⁰⁵ Rifat Önsoy, *Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 6, 1991, s. 5.

2.2. Türkiye’de Yabancı Okulların Maarif Vekâletine Bağlanması Konusu

3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu²⁰⁶ kabul edildi. Bu kanun, ülkede hala devam etmekte olan gelenekçi eğitim kurumlarına son vermiştir. Kanun ile birlikte, Milli Eğitim Bakanlığı’nın denetimi altında lâik bir eğitim sistemi kurulmuş ve her türlü eğitim kurumu Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır²⁰⁷.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu 1. ve 2. maddesine göre: “*Türkiye dâhilindeki bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmış ve Şer’iye ve Evkaf Vekâleti tarafından idare edilen medrese ve mektepler, Maarif Vekâleti’ne devredilmiştir.*” Böylelikle merkezden yönetim ve ilkeli eğitim sistemli hale getirilmiştir. Eski eğitim kurumlarının ve yabancılara ait okulların denetlenmesi veya ılga edilmesi bu kanun ile gerçekleşmiştir²⁰⁸. Ayrıca yabancı dilde eğitim vererek, yabancı kültürleri öğrencilere aşıl原因an misyoner okulları, Milli Eğitim Bakanlığı’nın kontrolüne girmiş ve bu okulların ders programına tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, Türkçe dersleri gibi dersler konulmuştur²⁰⁹.

Eğitimle ilgili birçok konuyu düzenleyen Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini düzenleyen bir kanundur. Millî Eğitim Bakanlığı veya diğer Bakanlıklar tarafından açılmış ya da açılacak olan okulların derecelerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmesini öngören bu kanun, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlanan denetimin, yinelenmiş olduğunu göstermektedir²¹⁰.

625 Sayılı Özel Öğretim Kanununa göre ise, “*Özel öğretim kurumları, Milli Eğitim Bakanlığı’nın denetimi altındadır*”²¹¹.

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz; Resmî Gazete, S. 63, Karar Nr: 430, 06 Mart 1924, s. 6.

²⁰⁷ Abdurrahman Boran, *Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Meydana Gelen Gelişmeler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 9, Yıl: 2000, s. 306.

²⁰⁸ Okur, *Milli Mücadele...*, s. 208-209.

²⁰⁹ Feriha Özkan, *Atatürk’ün Lâiklik Anlayışının Eğitim Sistemimizdeki Yansımaları (1919-1938)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 83.

²¹⁰ Hayrünisa Alp, *Tevhid-i Tedrisattan Harf İnkılâbına İlköğretim (1924-1928)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 104.

²¹¹ Resmî Gazete, S. 12026, 18 Haziran 1965, s. 1.

Mustafa Kemal Atatürk; O döneme kadar uygulanmış olan yabancı devletlerin etkisindeki eğitim yöntemlerinin milletin geri kalmışlığının en mühim nedeni olduğunu belirtmiştir. Eğitimin ise, kendine özgü olmasını ve yabancı milletlerin tesirlerinden uzaklaşması gerektiğini söylemiştir²¹².

²¹² Yalçın Bayer, *Atatürk ve 24 Kasım*, Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 2015.

SONUÇ

Misyonerlik, Batı dünyasının özellikle emperyalizm çağı olarak adlandırılan 18. ve 19. yüzyıllarda sıkça uygulamaya koydukları bir yöntemdir. Yabancı coğrafyalarda kendilerine yakın, kendi siyasetini uygulayabilecek uygun zeminler yaratmak isteyen sömürgeciler, çeşitli mezhepleri ön plana çıkararak kitleler üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Özellikle 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinde büyük bir artış gözlemlenmiştir. Amerika'da 19. yüzyılın ikinci yarısına girerken dışa açılım politikası çerçevesinde misyonerlik faaliyetlerine önem verilmiş; yeni hayat alanları arayışında misyoner teşkilatının gücünden istifade etmeye çalışılmıştır.

Amerikan misyonerleri, öncelikli olarak Müslüman halk üzerinde etkili olmak istemişler fakat istediklerini elde edemeyince hedeflerini Ermeni, Rum ve Bulgarlara çevirmişlerdir. Amerikan Board örgütü, Anadolu'nun önemli yerlerinde istasyonlar kurarak okullar açmışlardır. Bu sayede, Osmanlı coğrafyasında yaşayan ve bu okullarda okuyanlar Protestanlığa karşı ilgi duymaya başlamış ve kısa bir süre sonra Protestanlığı benimsemişlerdir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Amerikalı misyonerler gittikleri her yerde çevre edinmişler ve etkilerini hemen hemen her mekânda hızla hissettirmeyi başarmışlardır. Bir milleti etki altına almak için din konusunun oldukça hassas bir konu olması dolayısıyla bu yolla onları vurmaya çalışmışlardır. Bu yolda büyük oranda başarıya ulaştıklarını söylemek de mümkündür. Açtıkları okullar vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasında yaşayan azınlıkları, kendi okullarına ve cemiyetlerine dahil ederek Protestanlığı benimsetmeye çalışmışlardır. Osmanlı kültüründen uzaklaşan ve zaman içinde vatandaşlıkla ilgili aidiyet duyguları zayıflayan azınlık grupları, -özellikle Ermeniler ve Rumlar- Amerikan hayatına ilgi duymaya başlamış ve edindikleri modern fikirlerle kendi milliyetlerine ve kültürel değerlerine samimiyetle bağlanmışlardır. Daha sonra Amerikalı misyonerler, faaliyetlerini siyasî boyuta taşımışlar ve işin içinden çıkılmaz bir hale gelen olayların ardı arkası kesilmemiştir. Tüm bu faaliyetler sonucunda bu okullarda imal edilen milletler, isyanlar ve bağımsızlık mücadeleleri ile ülkede seslerini duyurmaya çalışmışlar hatta bununla da kalmayıp uluslararası platformlara kadar olayı aksettirmişlerdir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin yarattığı aşırı özgürlük ortamından yararlanan misyonerler faaliyetlerini geniş çevrelere kadar yaymış olsalar da Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılması ile eskisi gibi hareket edememişlerdir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra ise; Türkiye'deki tüm okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Böylece misyoner okulları da kontrol altına alınmıştır.

Günümüzde hala tartışma konusu olan Ermeni Meselesinde, Amerikalı misyonerlerin de etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye'de açılmış olan çeşitli Amerikan kurumları özellikle de okullar, içinde Ermenileri barındıran önemli kurumlardır. Bu okullarda öğrenim gören Ermeniler sayıca diğer uluslara göre daha fazladır. Öğrenimlerini Amerika'ya giderek tamamlayan Ermeniler ülkeye geri dönerek zararlı işlerde baş göstermişlerdir. İsyanlarla başlayan ve Ermenistan'ın kuruluşu ile sonlanan bu serüvende Amerikan okullarının yeri oldukça mühimdir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, A.DVN.NMH, Ds: 13, Gömlek Nr: 15, 15 Zilkade 1278.

BOA, DH.MKT., Ds: 2302, Gömlek Nr: 99, 07 Şevval 1317.

BOA, DH.TMIK.M., Ds: 5, Gömlek Nr: 38, 15 Zilhicce 1313.

BOA, HR.SYS., Ds: 2743, Gömlek Nr: 61, 31 Teşrîn-i Evvel 1325.

BOA, HR.SYS., Ds: 74, Gömlek Nr: 28, 22 Ağustos 1896.

BOA, Y.A.RES., Ds: 66, Gömlek Nr: 6, 10 Muharrem 1311.

BOA, Y.PRK.BŞK., Ds: 62, Gömlek Nr: 64, 25 Rabiü'l-evvel 1318.

BOA, Y.PRK.MK., Ds: 9, Gömlek Nr: 49, 09 Şa'ban 1317.

BOA, Y.PRK.PT., Ds: 18, Gömlek Nr: 75, 11 Cemaziye'l-ahir 1316.

BOA, YA.HUS., Ds: 348, Gömlek Nr: 82, 14 Şa'ban 1313.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Akyıldız, A., **Tanzimat**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 40, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1-10.

Armaoğlu, F., **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Atatürk, M. K., **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Aydın, M., **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Çaycı, A., **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

- Ergin, O., **Türkiye Maarif Tarihi**, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Erhan, Ç., **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- Ertan, Temuçin Faik (Ed.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- Fayda, M., **Zimmî**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 44, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 428-434.
- Fendoğlu, H. T., **Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti**, Türkler Ansiklopedisi, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 189-196.
- Gülsoy, U., **Islahat Fermanı**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 19, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999, s. 185-190.
- Gündüz, Ş., **Misyonerlik**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 30, İSAM Yayınları, İstanbul, 2005, s. 193-199.
- Hamlin, C., **Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej**, Çev. Arzu Taşcan, Kahverengi Kitap, İstanbul, 2015.
- Harman, Ömer Faruk (Ed.), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Hülagü, Mehmet Metin - Batmaz, Şakir - Alan, Gülbadi, (Yay. Haz.), **Hosgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C. 2, Akın, F., “1863 Tarihli Nizamname-i Millet-i Ermeniyan Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Yönelik Tutumu”, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, 22-24 Mayıs 2008, s. 167-203; C. 3, 381-390.
- Hülagü, Mehmet Metin, v.d. (Ed.), **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, C. 9, Kantarcı, Ş., “Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı”, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2014, s. 159-177.

Kantarıcı, Ş. - Kasım, K. - Kaya, İ. - Laçiner, S., **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2002.

Karabekir, K., **Maskeli Misyonerler Nasıl Yetiştirilir?**, Yeni Sabah Gazetesi, 12 Kânunsâni 1939.

Kocabaşoğlu, U., **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.

Meray, S. M., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım: I, C. I, Kitap: 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.

Öztürk, M., **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Yenyüzyıl Yayınları, İstanbul, 2008.

Saray, M., **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Sevinç, N., **Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.

Şafak, N., **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

Şişman, A., **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)**, Ankara, 2007.

Uçarol, R., **Siyasi Tarih (1789-2012)**, Der Yayınları, İstanbul, 2013.

Yıldız, Ö., **Anadolu'da Amerikan Misyonerleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, **Anadolu'da Amerikan Okulları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.

GAZETELER

Resmî Gazete, S. 12026, 18 Haziran 1965.

Resmî Gazete, S. 63, Karar Nr: 430, 6 Mart 1924.

SÜRELİ YAYINLAR

Acun, F. - Gürtunca Evrim, Ş., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Robert Kolej'de Eğitim**, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 31, S. 1, 2016, s. 1-34.

Açıkses, E. - Güher, E., **Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü**, Yeni Yüzyıl, Yıl: 20, S. 61, Ermeni Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1138-1147.

Akca, Ü., **Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği**, Sosyoloji Konferansları Dergisi, S. 53, 2016, s. 25-301.

Akgün, S., **Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları**, OTAM, S. 3, Ankara 1992, s. 1-16.

Akyüz, Y., **Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 3, S. 1, 1970, s. 121-130.

Akın, V., **Lozan Kavgası Sürecinde Amerikalı Türklerden Amerikan Kongresi'ne Sunulan Bir Muhtıra**, BELGİ Dergisi, S. 3, Kış 2012, s. 251-264.

Aksoy, İ., **Lozan Antlaşmasında Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar**, Akademik Bakış, C. 1, S. 1, 2014, s. 69-87.

Alan, G. - Bolat, G., **The American Board And The Ottoman Women's Education**, History Studies, C. 3, Özel Sayı, 2011, s. 105-117.

Alan, G., **Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri**, İslâmî Araştırmalar, C. 20, S. 4, 2007, s. 464-475.

- Arı, A., **Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim**, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 2, 2002, s. 181-192.
- Arıkan, Z., **Lozan Barış Antlaşması 70. Yıldönümü Uluslararası Semineri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İstanbul, 25-26 Ekim 1993.
- Armaoğlu, F., **Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi (1927-1928)**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIII, S. 37, Mart 1997, s. 1-29.
- Aslan, T., **İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, Ağustos 2008, s. 345-378.
- Aytar, İ. H., **Modernleşme Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus ve Mersin'deki Azınlık Okulları**, Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 13, Nisan 2015, s. 217-240.
- Bağçeci, Y., **Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri**, Turkish Studies, C. 3, S. 4, Yaz 2008, 169-192.
- Bıçer, B., **Türkiye'de Protestan Eğitim Dizgesi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Aralık 2016, s. 44-69.
- Birecikli, İ. B., **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme**, Akademik Bakış, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 211-226.
- Boran, A., **Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Meydana Gelen Gelişmeler**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 9, Yıl:200, s. 302-312.
- Büyükkarcı, S., **Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 9, 2001, s. 9-52.
- Çağlayaner, H., **19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyoner Faaliyetleri**, Türkiye Aile Hekimliği Dergisi, C. 13, S. 2, 2009, s. 104-108.
- Çalışlar Yenişehirlioğlu, F., **Arnavutköy Amerikan Kız Koleji**, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 121-130.

- Çukurova, B., **Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, Kasım 2007, s. 615-623.
- Danacıoğlu, E., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 10, 2000, s. 131-145.
- Dilek, M. S., **Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu**, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Yıl: 8, S. 15-16, 2009, s. 79-98.
- Dingeç, E., **Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme**, Yeni Türkiye, S. 61, Ermeni Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1467-1476.
- Doğanay, R., **Amerikalıların Antep Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme**, History Studies, C. 1., S. 1, 2009, s. 17-34.
- Duman, İ.H., **Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması**, TBB Dergisi, S. 57, 2005, s. 307-321.
- Duman, S., **Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, S. 59, Temmuz 2004, s. 569-595.
- Günay, N., **Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okullar**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXII, S. 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s. 387-414.
- Halifeoğlu Kuzgun, M. - Tangülü, Z., **19. Yüzyılın Sonları 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışına Amerikalı Misyonerlerin Yaklaşımı**, Asia Minor Studies, C. 1, S. 1, Ocak 2013, s. 137-155.
- Haydaroğlu, İ., **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları**, A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 25, S. 39, 2006, s. 149-160.

İnan, A., **Türk İstiklâli ve Lozan Muahedesi**, Belleten, C. II, S. 7-8, 1938, s. 276-307.

İnce Erdoğan, D., **Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 4, S.11, 2005, s. 17- 43.

İpek, N., **Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü**, OTAM, S. 6, 1995, s. 257-280.

Kaçmaz, E., **Osmanlı Türkiye'sinde Misyoner Faaliyetleri: Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji'nin Ortaya Çıkışı**, Turkish Studies, C. 9, S. 7, 2014, s. 379-395.

Kalelioğlu, O., **Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 41, Mayıs 2008, s. 105-123.

Kenan, S., **Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme**, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, C. 41, S. 1, s. 1-32.

Kılıç, R., **Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri**, Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 19, Bahar 2006, s. 327-342.

Kılıç, S., **Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, ATAM Dergisi, C. XXI, S. 61, Mart 2005, s. 259-280.

Kocabaşoğlu, U., **Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji**, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 105-120.

_____, **Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis**, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 83-104.

Kodaman, B., **Lozan Andlaşması Hakkında Bir Değerlendirme**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 4, 1989, s. 6-12.

Kurşun, Zekeriya, - Bilgili, Ahmet Emre - Kahraman, Kemal - Güngör, Celil (Ed.), **Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler**, Erdoğan, T., “Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Kısa Tarihi”, İstanbul, 2004, s. 302-324.

- Mahiroğulları, A., **Anadolu’da Misyonerlik ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri: Sivas Vilayeti Örneği**, Yeni Türkiye, Yıl: 20, S. 61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1444-1466.
- Maksudyan, N., **Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji’nin Kısa Tarihçesi**, Kebikeç, S. 36, 2013, s. 131-154.
- Nasuhbeyoğlu, T., **Halen Varlığını Devam Ettiren Türkiye’deki Yabancı ve Azınlık Okulları**, pusuladernegi.org., Ocak 2007, İstanbul.
- Okur, M., **Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları**, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C.4, S. 11, 2005, s. 199-217.
- _____, **Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Yurdu Tartışmaları ve Osmanlı Hükümeti’nin Çözüm Önerileri**, Yeni Türkiye, Yıl: 20, S. 60, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I, Eylül Aralık 2014, s. 1-9.
- Oran, B., **Lozan’ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 49, S. 3, 1994, s. 283-301.
- Ortaylı, İ., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler**, Amme İdaresi Dergisi, S. 14/3, 1981, s. 87-96.
- Öney, C., **Anadolu’da Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü**, Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 2014, s. 1477-1502.
- Önsoy, R., **Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 6, 1991, s. 1-23.
- Özdemir, E., **Osmanlı Devleti’nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board’un Konya Tıbbî Misyonu**, History Studies, C. 5, S. 1, Ocak 2013, s. 311-323.

- Özdemir, H., **Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)**, Tarih Okulu Dergisi, S. XIII, Sonbahar-Kış 2012, s. 115-148.
- Öztürk, A., **Amerikan Board'ın Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 23, 2007, s. 63-74.
- Sakin, S., **Missionary Schools And Activities in Turkey During The Turkish National Struggle**, Karadeniz Araştırmaları, S. 27, Güz 2010, s. 59-75.
- Saray, M., **Ermenilerin İddiaları ve Tarihî Gerçekler**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, S. 59, Temmuz 2004, s. 325-334.
- Sezer Arıç, A., **Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri**, CTAD, Yıl: 8, S. 15, Bahar 2012, s. 105-119.
- Sezer, A., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti'nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999, s.169-184.
- Sungu, İ., **Tevhid-i Tedrisat**, Belleten, C. II, S. 7-8, 1938, s. 397-431.
- Sümer, G., **Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü**, Uluslararası İlişkiler, C. 5, S. 19, Güz 2008, s. 119-144.
- Şafak, N., **Osmanlı Devleti'nden ABD'ye Ermeni Göçü (1860-1914) ve Ermeni Sorunu Üzerindeki Etkisi**, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 131, Nisan 2001, s. 89-98.
- Şahin, M. - Tokdemir, M. A., **II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler**, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C. 9, S. 4, Güz 2011, s. 851-876.
- Şahin, Ş., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Verilen Hak ve İmtiyazlar**, ERUIFD, C. 2, S. 19, 2014, 81-99.
- Şen, A., **Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları**, EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 17, S. 57, Güz 2013, s. 477-492.

- Taşdemirci, E., **Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, 2001, s. 13-30.
- Taşkın, F., **Antep’te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji**, History Studies, C. 4, S. 4, 2012, s. 415-431.
- Tunç, H., **Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1-2, Haziran-Aralık 2004, s. 139-198.
- Turan, M., **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tevhid-i Tedrisat**, Türk Yurdu, C. 31, S. 288, Ağustos 2011, s. 191-198.
- Türkmen, Z., **İşgal Yıllarında İstanbul’daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması**, KÖK Araştırmalar, C. II, S. 2, Güz 2000, s. 265-283.
- Vatandaş, C., **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi**, Sosyoloji Konferansları Dergisi, S. 42, 2010, s. 41-62.
- Yıldız, Ö., **Amerika’nın Ermeniler Üzerindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri**, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 8, S. XXII, Haziran 2015, s. 239-249.
- _____, Ö., **II. Abdülhamid Devrinden I. Cihan Harbine İstanbul’da Amerikan Misyoner Faaliyetlerine Bir Bakış**, Turkish Studies, C. 7, S. 3, Yaz 2012, s. 2739-2750.

TEZLER

- Akter, A., **Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitteden Amerika'ya Ermeni Göçü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006.
- Alp, H., **Tevhid-i Tedrisat'tan Harf İnkılâbına İlköğretim (1924-1928)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Ay, S., **Misyonerlik ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Biçer, B., **Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Sosyo-Kültürel Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. 2010.
- Büyükkıbar, T., **Cumhuriyetin İlanına Kadar Olan Süreçte ABD-Osmanlı-Ermeni İlişkileri ve ABD'nin Ermeni Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Demir, C., **Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Erdem, H., **Hristiyanlıkta Kongregasyonist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Esenkal, E., **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Güher, E., **Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- İnce Erdoğan, D., **Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.
- Kalelioğlu, O., **1918-1930 Türk-Yunan İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Özkan, F., **Atatürk'ün Lâiklik Anlayışının Eğitim Sistemimizdeki Yansımaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Taşkın, F., **Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Yücel, İ., **Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2005.
- Yücel, M. S., **Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

EKLER

Ek-1: 19. Yüzyılda Robert Koleji

Kaynak: 14 Mayıs 2013 tarihli Akşam Gazetesi.

Ek-2: Antep Amerikan Koleji

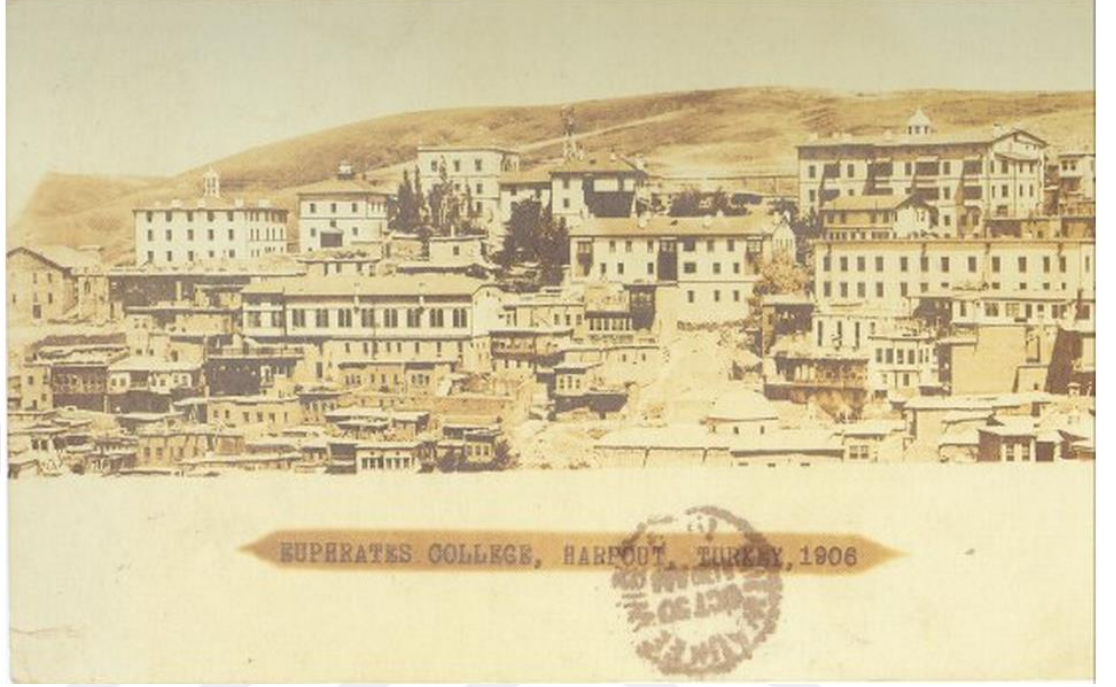
Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/bir-zamanlar/280615/osmanli-doneminde-misyoner-okullari>

Ek-3: Talas Amerikan Koleji

Kaynak: <https://www.kayseri.im/talas-tarihi-bilgileri.html/amerikankolleji>

Ek-4 : Harput Amerikan Koleji

Kaynak: <http://team-aow.discuforum.info/t8998-Harput-Amerikan-Koleji.htm>

ÖZGEÇMİŞ

5 Mart 1994 tarihinde, İstanbul Bahçelievler’de doğdu. İlköğrenimini, Sarıyer Rumeli Kavağı Rıfki Güney Kıldiran İlköğretim Okulu’nda 2007 yılında tamamladı. Sarıyer Hüseyin Kalkavan Lisesi’nin Sosyal Bilimler alanından 17.06.2011’de, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Tarih bölümünden ise 17.06.2015’te mezun oldu. 29.08.2015 tarihinde Beykent Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans programına kayıt oldu.

Özge CAN